

Narodna in univerzitetna knjižnica
v Ljubljani

VII B 37511 f

775
774

ZEMLJEPIS

ZA MEŠČANSKE ŠOLE.

Spisal

FR. OROŽEN

profesor na c. kr. učiteljsišči v Ljubljani.

Prva stopnja.

S 13 slikami.

Vezana knjiga stane 40 kr.

V Ljubljani 1891.

Tiskal in založil Rudolf Milic.

Faint, illegible markings or bleed-through from the reverse side of the page.

Inv številka

444

Člana

Pojca

Številka

X

3

8

Z E M L J E P I S

ZA MEŠČANSKE ŠOLE.

Spisal

FR. OROŽEN

profesor na c. kr. učiteljišči v Ljubljani.

Prva stopnja.

S 13 slikami.

Vezana knjiga stane 40 kr.

V Ljubljani 1891.

Tiskal in založil Rudolf Milic.

vii Bf
37511

D 4909/1953

Predgovor.

S to knjižico podajem javnosti zemljepisa prvi del, ki je namenjen višjim razredom slovenskih ljudskih, oziroma meščanskih šol. Uravnal sem knjigo natanko po učnih načrtih osemrazrednih ljudskih šol na Kranjskem. Ti načrti se ločijo v marsičem od načrtov drugih kronovin gledé na razvrstitev zemljepisne tvarine.

Po kranjskih učnih načrtih je odmenjen „Zvezdoznanski zemljepis“ osmemu razredu in radi tega pride na vrsto v tretjem delu. V prvi del sem vzel samo nekoliko teh stvari, namreč toliko, kolikor je neobhodno potrebno v razumevanje druge tvarine.

Razmerno mnogo prostora sem določil „razumevanju in čitanju zemljevidov“, ker so ravno zemljevidi neprecenljive važnosti pri zemljepisnem pouku, in ker sploh učni črteži zahtevajo, da se učenci naučé čitati in razumevati zemljevid. Kar je v tem obziru neobhodno potrebno za ljudske šole, naznačeno je z velikim tiskom. V boljše in malo natančnejše razumevanje zemljevidov je pa velevažno tudi to, kar je natisnjeno z malim tiskom. Prepriča se lahko vsakdo, da more več čitati z zemljevida nego sam slutiti, samo treba pozorno opazovati še tako malenkostna znamenja.

Ker po učnih načrtih za kranjske ljudske šole neevropske zemljine ne najdejo več mesta v drugem in tretjem delu zemljepisa, uvrstil sem pri teh zemljinah tudi najvažnejše stvari iz političnega zemljepisa, sploh pa uredil tvarino tako, da dobivajo učenci vsaj priprosto sliko dotičnih zemljin in njih dežel.

Pri neevropskih zemljinah je na konci naznačeno površje in prebivalstvo važnejših dežel. Dotične številke za

evropske dežele pridejo na vrsto v drugem delu zemljepisa na podlagi najnovejšega ljudskega štetja. — Dodal sem nadalje različnim odstavkom nekaj nalog, ki naj bi služile v ponavljanje tvarine. Vzglede za različne pojmove suhe zemlje in vodovja sem vzel, kjer le mogoče, iz Kranjske in sosednih dežel.

Tudi sem uvrstil v knjigo nekaj slik, ki so, kolikor mogoče, priproste, tako da ne bode njih risanje delalo posebnih težav niti v risanji menj izurjenemu učencu. Pač pa bodo slike olajšale razumevanje dotične tvarine. —

V končni pregled vsake zemljine sem dodal dotični zemljevidni obrisek, ki bode posebno dobro služil pri ponavljanji posameznih zemljin. —

Kar se tiče pouka samega, dovoljujem si opozoriti na svoj spis „Metodika zemljepisnega pouka“ (ponatisek iz „Učiteljskega Tovariša“) ter prepuščam knjigo cenjenemu učiteljstvu v blagohotno presojevanje.

V Ljubljani, meseca septembra 1891.

Fr. Orožen.

Vsebina.

Nekoliko iz zvezdoznanskega zemljepisa.

	Stran
Vesoljni svet	1
Nebesni oblók ali svod	1
Obzor	1
Zavedanje po stranéh sveta	2
Zemlje oblika	2
Zemeljsko oblo (globus) in njega važnejše točke in črte	4
Zemljepisna dolžina	5
Zemljepisna širina	5
Naloge	6

Najvažnejši pojmi iz prirodoznanskega zemljepisa.

Zemljevidi	7
Kaj so zemljevidi	7
Razdelitev zemljevidov	7
Razumevanje in čitanje zemljevidov	8
Merilo	8
Dogovorjena ali konvencionalna znamenja	9
Gorovje in sploh bolj vzvišene točke	9
Vodovje, občila, mesta in meje	13
Naloge	14

Zemlja in nje deli.

Suha zemlja	14
Vodoravna razvrstitev suhe zemlje	14
Navpična izobrazba suhe zemlje	15
Vzgledi	18
Vodovje	18
Morje	19
Posamezni deli vesoljnega morja	19
Gibanje morja	20
Vodovje na suhi zemlji	21
Tekoče vode	21
Stoječe vode	22
Vzgledi	22

	Stran
Zrak (vzduh)	23
Vetrovi	23
Toplinske razmere na zemlji	24
Podnebje	25
Naloge	26

Poglavitni pojmi iz državoznanskega zemljepisa.

Človeški rod	27
Število ljudij	27
Glavna plemena ljudij	27
Razni jeziki	28
Različne vere	28
Omika	28
Državne razmere	29
Naloge	29

Zemljine.

Evropa	30
Leža in meje	30
Morski zalivi, polotoki in otoki	30
Vzhodna in severna Evropa	31
Zahodna Evropa	33
Srednja Evropa	34
Južna Evropa	38
Evropa kot celota	39
Afrika	41
Leža	41
Morski zalivi, polotoki in otoki	41
Severna Afrika	42
Srednja Afrika	43
Južna Afrika	44
Afrika kot celota	45
Azija	47
Leža	47
Morski zalivi, polotoki in otoki	48
Severna Azija	49
Srednja Azija	49
Vzhodna Azija	50
Južna Azija	51
Zahodna Azija	51
Azija kot celota	53

	Stran
Avstralija	55
Leža	55
Morski zalivi, polotoki in otoki	55
Avstralska celina in trije veliki otoki	56
Polinezija	56
Avstralija kot celota	57
Amerika	59
Leža	59
Morski zalivi, polotoki in otoki	59
Severna Amerika	60
Posamezne dežele	61
Srednja Amerika	62
Zahodna Indija	62
Južna Amerika	62
Posamezne dežele	63
Amerika kot celota	64
Velikost morij in zemljin in število prebivalcev po zemljinah	67
Velikost posameznih morij	67
Velikost zemljin	67
Število prebivalcev v posameznih zemljinah	68
Velikostno razmerje med morji in zemljini	68

Popravki.

Stran 18 v 11. vrsti od zgoraj naj se glasi „jugovzhodno“ namesto „jugozahodno“.

Stran 26 v 10. vrsti od zgoraj naj se uvrsti za besedo „povratnikoma“ „in tečajnikoma“.

Stran 44 v 9. vrsti od zgoraj naj se glasi „vzhodnem“ namesto „zahodnem“.

Uvod.

Zemljepis opisuje zemljo kot nebesno in prirodno telo s posebnim ozirom na človeško bivališče ter ima pokazati v prvi vrsti človeku njega obližje.

Delí se v tri dele, in sicer v zvezdoznanski, prirodoznanski in državoznanski zemljepis.

Zvezdoznanski zemljepis nam kaže obliko, velikost, gibanje in razsvetljenje zemlje ter nje razmerje k drugim svetovnim telesom ali zvezdam.

Prirodoznanski zemljepis opisuje suho zemljo, vodovje in vzduh, sploh prirodne lastnosti naše zemlje.

Državoznanski zemljepis nas seznanja z narodi in njih državami.

I. Nekoliko iz zvezdoznanskega zemljepisa.

Vesoljni svet.

Razne stvari se nahajajo na zemlji in na nebu, a tudi med nebom in zemljo; vsled tega pravimo: Vse stvari so na svetu. Svet se torej imenuje tudi vesoljni svet, ves-svet (*Weltall*).

Ozrimo se li v jasni noči proti nebu, vidimo nebrojno svetlih nebésnih teles, katera imenujemo zvezde. Tem prištevamo tudi solnce, luno in zemljo; ki so kot nebesna telesa deli vesoljnega sveta.

Nebesni oblók ali svod.

Nebo je modre barve, okroglo, visoko, najvišje nad nami in najnižje na stranéh, ter ima neko sličnost s klét-nimi in drugimi obloki in se imenuje radi tega tudi nebesni oblok ali svod (*Himmelsgewölbe*). Nebesni oblok ima največ sličnosti z votlo polkroglo, katera se kakor nebesni oblok razprostira na vse strani jednako.

Obzor.

Če opazujemo na prostem, n. pr. v ravnini ali na kakem hribu nebesni oblok, dozdevalo se nam bode, da se obloka spodnji rob dotika zemlje. Ta rob ima obliko krožnice, čez katero na zunaj ne vidimo ničesar več in v katere sredini mi stojimo, ker je od našega stališča na vse strani jednako daleč. Okrožje, katero moremo pregledati, je naš obzor ali horizont (*Gesichtskreis*). Dotikanje neba in zemlje je samo navidezno in čim više gremo, tem večji je obzor.

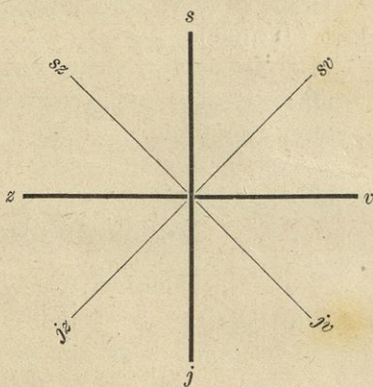
Zavedanje po stranéh sveta.

Znano je, da pada vsakega neprozornega telesa senca ravno nasprotno od one strani, od katere dobiva razsvetljavo ali luč. Postavimo li natanko opoldne n. pr. ravnilo navpično na vodoravno mizo ali desko, tedaj je njegova senca najkrajša, in smer, v katero pade senca, imenujemo sever. Če pogledamo proti severu, imamo za sábo jug, na desno vzhod in na levo zahod. To so glavne strani sveta (*Hauptweltgegenden*).

Mnogo stvari ne leži ne na severu, ne na jugu, ne na vzhodu, ne na zahodu, ampak v sredi med dvema stranema. V takem slučaju si pomagamo na ta način, da imenujemo združeni obe strani sveta ter stavljamo jug in sever, najvažnejši točki, kot prvo besedo ter potem dobimo: jugozahod, jugovzhod, severovzhod in severozahod.

Te točke imenujemo: stranske strani svetá (*Neben-gegenden*). Slika, ki predočuje strani sveta, imenuje se vetrovnica (*Windrose*). (V mnogih slučajih služi v zavedanje kompasa, ki združuje iglo magnetnico in vetrovnico).

Slika 1.

Zemlje oblika.

V starodavnih časih so mislili, da je zemlja velika in dolga plošča, ki se razprostira od vzhoda k zahodu in na kateri stoji ob skrajnem robu nebeški oblok ali svod. Mnogo tehtnih razlogov govori pa zato, da zemlja ni plošča. — Če bi bila zemlja plošča, morali bi mnogo dalje na nji videti, nego v istini vidimo.

Ako gremo na kak visok hrib, pregledamo pri še tako jasnem vremenu jako majhen del zemeljskega po-

vršja, tudi če se poslužujemo še tako izvrstnega daljnogleda. Še jasneje se nam kaže to v krajih, kjer ni gorá. Tu vidimo že od daleč cerkveni stolp, a nikakor še ne bližnje vasi, katero šele bliže dospevši zapazimo, dasi tudi nam ne zakrivajo razgleda ne goré, ne drevesa, ne hiše. Ako bi bila zemlja plošča, morali bi hkratu zagledati stolp in vas.

Postavimo se na morsko obalo, ali na obrežje večjega jezera ter zasledujmo po morji plavajočo ladijo! Nekoliko časa jo še vidimo vso, potem pa nam izgine spodnji del in pozneje vidimo samo še jadrenike (jambore) ter napósled izginejo izpred očíj še jadrenikovi vršički. Ako bi bila zemlja plošča, videli bi še dolgo vso ladijo, če tudi vedno manjšo, in hkratu bi izginiли vsi njeni deli.

Če se vozimo od morja proti obrežju, zapazimo sprva najvišje vrhunce in šele polagoma niže ležeče kraje in predmete.

Če bi bila zemlja plošča, moralo bi nad zemeljski rob prihajajoče solnce hkratu obsevati vso ploščo, kar se pa ne zgodi; kajti solnce bolj vzhodno ležečim krajem prej vzhaja, zahodnejšim pa pozneje.

Že iz teh razlogov razvidimo, da zemlja ni plošča, ampak krivoploska.

Je li zemlja skrivljena kakor cilindar? — Ne, ker v tem slučaju bi videli z dobrim daljnogledom na obe dve strani do zemeljskega roba. Tudi ne more zemlja skrivljena biti na ta način kakor jajce; kajti pri tem načinu skrivljenja bi videli na različne strani nejednako daleč, ako bi imeli na vse strani odprt razgled.

Ako potujemo do roba, kjer se navidezno dotikata nebo in zemlja, vzpenjalo se bode nebo visoko nad nami in tam ter sploh povsod obdaja krog opazovalčevo stališče, ali nikjer ne najdemo dozdevnega roba. Da je torej dotikanje neba in zemlje samo navidezno, priča nam tudi to, ker se razširi naš obzor z višjim stališčem.

Povsod vidimo pri prostem razgledu na vse strani jednako daleč in pregledamo okrogel del zemeljskega površja,

katero mora torej na vse strani enakomerno skrivljeno biti in s tem je dognano, da ima naša zemlja obliko krogle.

Popolna kroglja sicer ni naša zemlja, ker se nahajajo na nji gore in doline. A višine in globine so jako neznatne v primeri z velikostjo vse zemlje. Najvišji vrh na zemlji (Gavrisankar v Aziji) je 8840 *m* visok, tedaj še ne 9 *km*. Taka višina pa moti obliko krogle pri naši zemlji ravno toliko kakor peščeno zrno kroglo na kegljišči.

Zemeljsko oblo (globus) in njega važnejše točke in črte.

Zemeljsko oblo ali globus se imenuje krogla, na kateri je narisano vse zemeljsko površje.

Zemlja se suče okrog svoje osi, kateri pravimo zemeljska os (*Erdachse*).

Obé točki koncem zemeljske osi (kjer je zemlja malo stisnjena) sta tečaja ali pola. Zgornja točka je severni tečaj (*Nordpol*), spodnja točka pa južni tečaj (*Südpol*).

Na zemeljski krogli vidimo narisanih mnogo krogov, kateri tvorijo skupaj stopinjsko mrežo (*Gradnetz*). —

Od obéh tečajev jednako oddaljen je velik krog, ki deli zemeljsko kroglo v severno in južno polovico ali v dve poluti (*Halbkugeln*) ter se imenuje polutnik, ravnik (*Äquator*). Kakor vsak krog delimo tudi polutnik v 360°.

Skozi vsako ravnikovo stópinjo si mislimo potegnjen polkrog od severnega do južnega tečaja tako, da dobimo 360 polkrogov. Tak polkrog imenujemo poldnevnik ali meridijan (*Mittagslinie*), ker imajo hkratu poldne vsi kraji, ležeči na tistem polkrogu. Poldnevnik nam kaže severno južno smer in meri kot polkrog 180°, od katerih je 90° na severni in 90° na južni poluti. Vsi poldnevniki so jednake velikosti.

Skozi vsako poldnevnikovo stopinjo si mislimo potegnjene vzporedno s polutnikom kroge, katerim pravimo v z p o-

redniki (*Parallelkreise*). Teh imamo tedaj 180 in sicer 90 na severni in 90 na južni poluti. Radi okrogle oblike naše zemlje se zmanjšujejo vzporedniki proti severnemu in južnemu tečaju vedno bolj in bolj. Na tečaji je vzporednik samo še točka. —

Od polutnika $23\frac{1}{2}^{\circ}$ oddaljena vzporednika se zoveta povratnika (*Wendekreise*) in sicer severni povratnik (povratnik rakov) in južni povratnik (povratnik kozorožčev). —

Od tečajev $23\frac{1}{2}^{\circ}$ oddaljena vzporednika se imenujeta tečajnika ali polarnika (*Polarkreise*) in sicer severni tečajnik in južni tečajnik. —

Zemljepisna dolžina.

Ker med poldnevnikmi gledé velikosti ni razlike, kakor med polutnikom in vzporedniki, smatrajo zemljepisci zdaj ta, zdaj oni poldnevnik kot prvi ali poldnevnik ničle. Poldnevnik ničle (*Nullmeridian*) ima na zemeljski krogli in na zemljevidih znamenje 0° . Najnavadnejši poldnevnik ničle so: 1. Poldnevnik zvezdarne Greenwich (izg. Grinič) blizu Londona. 2. poldnevnik otoka Ferro (kanarski otok blizu zahodno-afriškega obrežja), 3. poldnevnik mesta Pariz v Franciji.

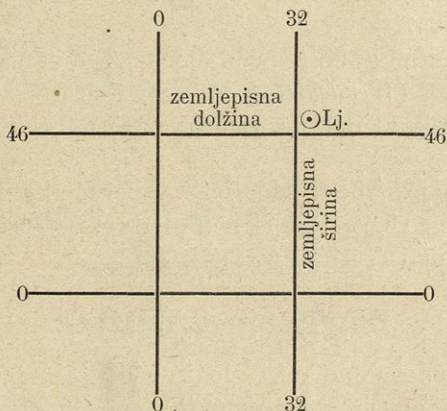
Oddaljenost poldnevnikma kakega kraja od poldnevnikma ničle se imenuje zemljepisna dolžina (*Geographische Länge*), katera se šteje od 0° do 180° proti vzhodu (vzhodna dolžina), ali od 0° do 180° proti zahodu (zahodna dolžina). Redkeje štejemo zemljepisko dolžino od 0° do 360° . —

Zemljepisna širina.

Kakor poldnevnikov oddaljenost od poldnevnikma ničle se dá zmeriti tudi vzporednikov oddaljenost od polutnika. Oddaljenost vzporednikma kakega kraja od polutnika se imenuje zemljepisna širina (*Geographische Breite*). Vzporednike štejemo od polutnika na severni poluti proti severnemu te-

čaju, na južni poluti proti južnemu tečaju. Razločevati se mora torej severna in južna zemljepisna širina. Polutnik ima število 0, tečaja pa 90.

Slika 2.

Ako poznamo kakega kraja zemljepisno dolžino in zemljepisno širino, znana nam je njega zemljepisna leža (*Geographische Lage*). — N. pr. Ljubljana (= $\odot$ Lj.) leži (približno) na 46° severne zemljepisne širine in na 32° vzhodne zemljepisne dolžine (od otoka Ferro).

Naloge.

1. Zakaj se imenuje svod tudi nebesni oblok?
2. Kako obliko ima obzor?
3. V katero smer pada senca opoldne?
4. Na katerih stranéh sveta leže sledeče stvari: Šolska deska, peč, vrata, omara.
5. Imenujte stene šolske sobe po dotičnih stranéh sveta.
6. Kako se določujejo strani sveta brez kompasa?
7. Katere dokaze poznate, da ima zemlja obliko krogle?
8. Kaj je stopinjska mreža?
9. So li vsi poldnevnikii jednake velikosti?
10. So li vsi vzporednikii jednake velikosti?
11. Kaj je zemljepisna dolžina?
12. Kaj je zemljepisna širina?
13. Določite na zemljevidu (po poldnevniku ničle od otoka Ferro) zemljepisno ležo sledečih mest: Zagreb, Gradec, Dunaj, Praga, Krakov.

II. Najvažnejši pojmi iz prirodoznanskega zemljepisa. Zemljevidi.

Kaj so zemljevidi?

Ker ima zemlja obliko krogle, je samo krogla ali oblo nje pristna slika in zemeljsko oblo ali globus nam najbolj predočuje obliko naše zemlje. V mnogih slučajih se pa ne moremo posluževati zemeljskega obla iz različnih vzrokov. Tudi so posamezne dežele na zemeljskem oblu premajhno narisane, da bi jih mogli natančneje spoznavati. Narišejo se torej posamezne dežele ali kraji (včasih tudi vsa zemlja) na vodoravni ploskvi, in takov naris se zove zemljevid (*Landkarte*).

Razdelitev zemljevidov.

Načrt (*Grundriss*) se imenuje majhen zemljevid, kateri nam predočuje samo poslopje ali del poslopja. (N. pr. načrt šolske sobe.)

Plan ali krajepisna mapa (*Plan*) nam predstavlja naris kakega mesta ali sela ali pa tudi samo del mesta ali sela. (N. pr. plan Ljubljane.)

Potanki zemljevid (*Specialkarte*) kaže mal košček zemlje v precejšnji velikosti. (N. pr. potanki zemljevid Ljubljanskega okoliša.)

Drugi zemljevidi imajo narisane kronovine, države in zemljine.

Planigloba kažeta okroglo zemljo v dveh delih na vodoravni ploskvi.

Atlant se zove zbirka zemljevidov, predočujoča vse dežele na zemlji po določenem načrtu.

Razumevanje in čitanje zemljevidov.

Na zemljevidih se nam predstavlja slika kake dežele, kakor bi jo videli, ako bi gledali na vsako točko z velike višine v zraku, sedeči v kakem zrakoplavu (balonu), in ne od strani. Pri tem pogledu vidimo vse očitne predmete, ker nam jih ne zakrivajo druge stvari. Misliti si moramo, da leži zemljevid vodoravno pred nami.

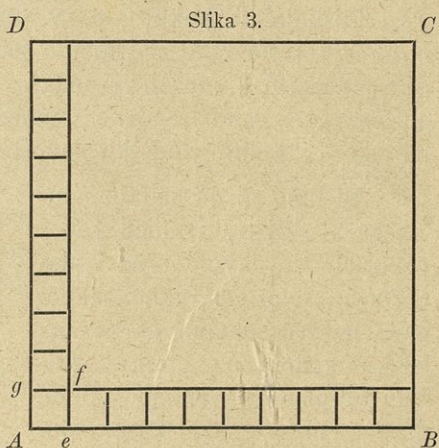
Merilo.

Velike važnosti je pri vsakem zemljevidu njega merilo. Merilo (*Maßstab*) nam kaže, v kakem razmerji stoji zemljevida velikost proti resnični velikosti dotične dežele.

Če bi n. pr. hoteli narisati šolsko sobo v pravi velikosti, potrebovali bi jako jako veliko polo popirja, katere pa nimamo. Pomagati si tedaj moramo z desko, tablico ali pa sploh z navadno polo popirja. Z manjšati moramo načrt šolske sobe, dobimo pa še zmerom pristno sliko, in temu merilu pravimo „skrčeno merilo“ (*Verjüngter Maßstab*).

Narišimo n. pr. načrt šolske sobe v merilu 1:10 (piše se tudi $\frac{1}{10}$)! Pri tem merilu mora 1 m v načrtu jednak biti 10 m prave dolgosti šolske sobe. Ako delimo 1 m z 10, dobimo 1 dm (ali 10 cm), in 10 m deljeno s 10 dá 1 m in tedaj pravimo 1 dm (10 cm) v načrtu je enak 1 m v istini. — To pa velja samo gledé dolgosti. Ako pa primerjamo velikost načrta s pravo velikostjo šolske sobe, nastane vprašanje: Koliko takih načrtov bi morali položiti jednega tik drugega na tla, da bi pokrili sobna tla? Lahko se prepričamo, da potrebujemo pri merilu 1:10, 10×10 to je 100 načrtov, da pokrijemo sobna tla. — Mi-

slimo si, da nam predstavlja $ABCD$ pravo velikost šolske sobe, tedaj je pri merilu 1:10 $Aefg$ velikost načrta šolske sobe. Od A do B položimo 10 takih načrtov. Isto tako je lahko razvidno, da trebamo 10 vrst (vrsta po 10 načrtov) tedaj 100 načrtov, ako hočemo pokriti sobna tla. — Tako se tudi lahko uverimo o razmerji med kvadratnim kilometrom in kvadratnim mirijametrom. $1 \mu m = 10 km$. $1 \mu m^2$ pa ni enak $10 km^2$ ampak $1 \mu m^2 = 100 km^2$.

N. pr. pri merilu 1:150.000 (katero merilo ima nastenski zemljevid Bauerjev: Vojvodstvo Kranjsko) je $1 m$ (na zemljevidu) = $150.000 m$ ali $150 km$ (v prirodi), ali $1 cm = 1.5 km$.

Vojvodstvo Kranjsko je pa v istini

$150.000 \times 150.000 = 22.500,000.000$ krat večje nego Bauerjev zemljevid.

Dogovorjena ali konvencionalna znamenja.

Radi velike pomanjšatve na zemljevidih ne morejo biti na teh zaznamenovane slike prirodnih predmetov. Posledica je bila, da so polagoma nastala za zemljevide posebna običajna znamenja, katera se zovejo „dogovorjena ali konvencionalna znamenja“.

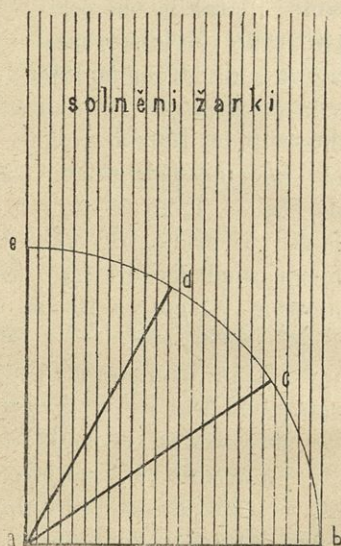
Gorovje in sploh bolj vzvišene točke.

Posebno važno je poznati, kako se rišejo na zemljevidu gore in sploh bolj vzvišene točke.

Mislimo si kako goro v tej ali oni smeri z dolgim nožem prerezano in odstranimo jedno polovico, tedaj dobimo prerezni načrt ali profil. Profil pa kaže razmere dotične gore samo za ozko progo, katero prereže. To nam pa samo v redkih slučajih zadostuje.

Mislimo si, da padajo solnčni žarki (ali traki) med seboj vzporedno in navpično na vodoravno ravnino ab . Potem takem pada največ solnčnih žarkov na vsako vodoravno ploskev (nižino ali planoto, vrhunec, kopo, greben, hrbet i. dr.), katera dobiva od solнца največ luči in se nam kaže v svetli barvi. (Na nekaterih zemljevidih so naznačene nižine z zeleno barvo, planote pa z rmeno ali svetlorjavo barvo.) Čimbolj je pa ravnina tistega raztega ($ab = ac = ad = ae$) nagnjena, tem manj solnčnih žarkov jo obseva in tem temneje je narisana. Navpično vzdigujoča se stena ac ne dobiva več solnčnih žarkov (ti padajo navpično na tla, kakor si moramo misliti) in naznači se s temno barvo.

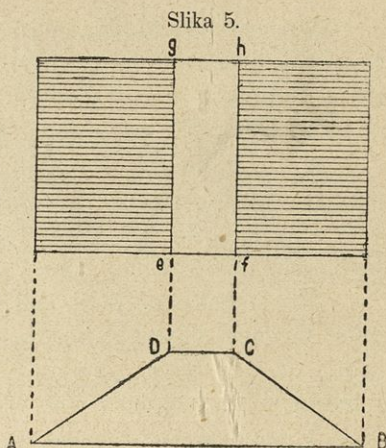
Slika 4.

Različno razsvetljava si lahko razjasnimo s platnicama kake knjige. Na ta način uvidimo, zakaj in kako se različna razsvetljava naznači na zemljevidu s črtkami (*Schraffen*).

$ABCD$ nam kaže sprednji prerezni načrt knjige, ki stoji na mizi z naklonjenima platnicama (AD, BC). Gorenji del slike pa kaže tiste knjige geometrično sliko. Knjige hrbet ($efgh$) je, kot vodoravna ploskev, popolnoma razsvetljen, torej ostane na sliki bel. Obe platnici pa sta nagnjeni in ne

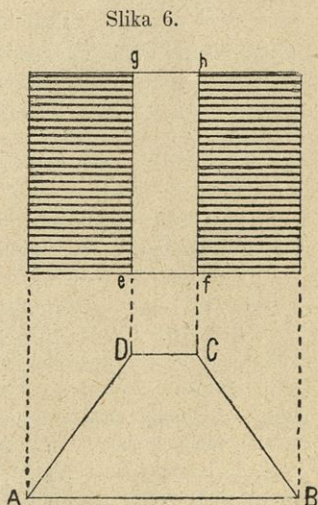
dobivata vseh solnčnih žarkov, katere bi imeli v vodoravni leži; razsvetljeni sta tedaj menj, kar naznačimo s črtkami in sicer radi manjšega naklonskega kota s tankimi črtkami.

V tej sliki stojita platnici knjige še bolj strmo; vsled tega stoji tudi hrbet knjige više nad mizo nego prej. Hrbet knjige (*efgh*) ostane popolnoma razsvetljena vodoravna ploskev, ki je tudi tu belo narisana. Ker pa stojita platnici bolj strmo, obseva jih menj solnčnih žarkov nego prej in njih manjša razsvetljava se naznači z debelejšimi, bliže skupaj stoječimi in krajšimi črtkami.

S črtkami se naznači goram pobočje, katero si predstavljamo kot strmino ali poševno ravnino.

Čim strmeje je pobočje, tem temneje je črtkanje, to je: črtke so debelejše, bolj kratke in bliže skupaj. Črtke so potegnjene od vrha ali slemena gorá v smeri pobočja ali obronka ter nam kažejo vedno najkrajši pot odtekajoče se vode.

Dolge črtke kažejo menj strmo pobočje, a kratke črtke strmeje pobočje. Z višino raste pri gorovji navadno tudi strmina in zategadelj je višje gorovje temneje narisano nego nižje gorovje.

Pri zemljevidih v malem merilu risanih, kjer se dado narisati samo glavne goropisne razmere, ne oziramo se več na naklonski kót gòrá, temveč samo na višino, katera je narisana po načelu „čim više, tem temneje“.

Pri še tako natanko narisanem zemljevidu pa ni mogoče izvedeti višine kake gore. Da se to zaznamenuje, uporablja se takozvano „kotiranje“ t. j. s pridejanimi številkami so naznačene višine vrhov, grebenov, prelazov i. t. d.

Kôpe (Kuppe) imajo vedno (če tudi prav malo) vodoravno, bolj okroglo ploskev, ki je belo naznačena in dostikrat tudi radi razločnosti večja, nego ji pristaje po merilu.

Neko sličnost s kôpami imajo kraške ponikve (Mulde) na zemljevidu, ker je tudi dno ponikvam belo narisano. Na zemljevidih kraških dežel treba tedaj paziti, da se ne zamenja ponikva (na Krasu tudi „dol“ imenovana) ali rupa t. j. manjša ponikva s kôpo. To se pa dá lahko razločevati, ker se nahajajo med kôpami sedla, ponikvam pa manjkajo sedla. Tudi je na dnu ponikev poseben znak. Take ponikve so n. pr. Velika Kolčivka pri Planini, pri Škočjanu ob Goriški meji, pri Bazovici vzhodno od Trsta. Manjše ponikve najdemo pri Strmci (sev. od Postojine) in pri Studenem (zah. od Planine); mnogo ponikev je pa pri Rakeku.

Tudi sedlo (Sattel) ima malo vodoravno ploskev, ki je čvetero-ogлата in mora bela ostati. Dogovorjeno znamenje za sedlo je]].

Pri žlebinah se stikajo črtke proti najnižji točki t. j. proti početku žlebne ter se dotikajo žlebne črte, s katero tvorijo kote. Tam, kjer je žleb vodoraven, stojé črtke navpično na žlebnih črti. Ako pa črtke tvorijo navzgor z žlebno črto ostre kote, nagnjena je žlebina. Čim strmejša je žlebina, tem ostrejši so koti, katere tvorijo črtke z žlebno črto.

Iz leže kop in sedel, ki značijo najvišje dele, dá se določiti, kje je rob ali žleb, sploh ako vodi dotični predmet navzgor ali nizdoli. Natančno ima vse te predmete naznačene potanki (specijalni) zemljevid.

Čim manjši je zemljevid, tem bolj izginejo na njem posamezni predmeti.

Risanje z „odsenjavo“ (odtenjavo, *Schummerung*) se tudi drži gledé risanja gorskega pobočja načela „čim strmeje, tem temneje in čim niže, tem svetleje“. Pri „odsenjavi“

kažejo mesto črtek s čopičem temneje ali svetleje narisani deli višja ali nižja tla. Po načinu „odsenjave“ je izdelan Freyerjev nastenski zemljevid Kranjske.

Vodovje, občila, mesta in meje.

Lože je razumeti na zemljevidu vodovje. Potoki in pritoki so risani z bolj tanko črto nego veletok, ki se mora poznati že na prvi pogled; čim bliže ustja, tem debelejša postane črta reke ali veletoka, s čimer se tudi naznači, da postaja reka vedno večja. Lahko je spoznati na zemljevidu morje, jezera, ribnjake, prekope in močvirje.

Priprosta so tudi dogovorjena znamenja za občila (*Verkehrsmittel*).

Ako gledamo z višine ali z zrakoplava na zemeljsko površje, vidijo se nam ceste in železnice kakor tudi reke in potoki kot črte, katere nam torej radi sličnosti služijo v zaznamovanju teh zemljepisnih predmetov.

Mesta, trge in vasi nam naznačijo na zemljevidu krogi in pike, ker se nam pri pogledu z zračne višine kažejo samo še v tej obliki, in sicer manjše naselbine kot pike, večja mesta kot krogi.

Vsakovrstne meje so zaznamovane s pikami in črtami, močnejšimi in slabejšimi, v različnih sestavah.

Iz zemljevida posnamemo tudi navadne podnebne razmere posameznih dežel. Čim bolj se bližajo na severni poluti kraji severnemu tečaju, tem mrzlejšje je podnebje v obče; na južni poluti pa imajo bolj proti jugu ležeči kraji mrzlejšje podnebje. Tudi imajo dežele, visoko nad morsko gladino se razprostirajoče, hladnejše podnebje nego nižje ležeče dežele. To moremo čitati iz zemljevida, kateri nam pa tudi kaže, kaki vetrovi vladajo v deželi in kakov je vsled tega njih vpliv na podnebje.

Ako poznamo v obče razmere, ki vplivajo na razvoj živalstva in rastlinstva in na rodovitost kake dežele, čitali bomo tudi lahko vse te razmere iz zemljevida. Zemljevid nam kaže, kateri kraji so bolj rodovitni in kak vpliv ima na poljedelstvo leža krajev na severnem ali južnem obronku gorá i. t. d.

Važna je na zemljevidu stopinjska mreža. S pripomočjo té najdemo razmerje na zemljevidu z istinito velikostjo. Treba pa si je predočiti, da je zemljevid izsek površja „zemeljskega obla“ in da so črte, predstavljajoče vzporednike in poldnevnik, le deli krogov na „zemeljskem oblu“.

S pomočjo vzporednikov in poldnevnikov se dado na zemljevidu natančno določiti strani sveta.

Na dobrem zemljevidu tudi lahko izračunimo razliko časa med posameznimi kraji. Solnce vzhaja za jedno stopinjo bolj vzhodno ležečim krajem za 4 minute prej, in po poldnevnikih na zemljevidu se dá zračuniti razlika v času med tem in onim krajem. N. pr. Jesenicam na Dolenjskem vzhaja solnce kakih 8 minut prej kakor Fužinam ali Beli Peči na Gorenjskem.

Na zemeljskem oblu in na zemljevidih lahko poiščemo svoje vstrik-nike, protidomce in protinožce ter primerjamo njih dnevne in letne razmere z našimi.

Še marsikaj se da čitati iz dobrega zemljevida, a to je le bolj za strokovnjake.

Naloge.

1. Zakaj je samo krogla pristna slika naše zemlje?
2. Kaj je zemljevid?
3. Zakaj si moramo predočiti, da leži zemljevid vodoravno pred nami?
4. Kaj se pravi: Zemljevid ima merilo 1:100.000?
5. Zakaj se riše strmeje pobočje temneje od bolj položnega pobočja?
6. Kaj je kotiranje?
7. Kako so nastala dogovorjena znamenja za zemljevide? —

Zemlja in nje deli.

Na zemeljski skorji se opazujejo tri poglavitne oblike in sicer:

1. Suha zemlja.
2. Voda.
3. Zrak.

Suha zemlja.

Vodoravna razvrstitev suhe zemlje.

(Horizontale Gliederung.)

Pogled na zemeljsko oblo nam kaže, da zavzema suha zemlja samo malo več od četrtnine zemeljskega površja, malone tri četrtnine zemeljskega površja pa je pokritega z vodo. Suha zemlja pa je v več delov razkosana. Veliki vkup se držeči deli suhe zemlje se imenujejo celine ali kontinenti (*Festländer*).

Suho zemljo delimo v tri celine:

1. Vzhodna celina ima tri zemljine in sicer: Evropo, Afriko in Azijo.
2. Jugovzhodna celina ali Avstralija.
3. Zahodna celina ali Amerika.

Manjši kosi suhe zemlje, obdani krog in krog z vodo, se imenujejo otoki ali ostrovi (*Inseln*). Večje število po vrsti stoječih otokov se imenuje otoška vrsta ali niz otokov (*Inselkette*); večji broj blizu skupaj nahajajočih se otokov je otočje (*Inselgruppe*).

Manjši kosi suhe zemlje, kateri se samo na jedni strani držijo celine, a so na treh stranéh z vodo obdani, imenujejo se polotoki (*Halbinseln*). Manjšemu in ozkemu polotoku pravimo zemski jezik (*Landzunge*). Zelo ozka pokrajina, katera se razprostira med dvema morjema in veže dve celini, imenuje se med morje ali zemeljska ožina (*Isthmus, Landenge*). Strmo v morje segajoči ozki del polotoka je rtič (*Vorgebirge, Cap*). Rob, ob katerem se dotika suha zemlja z morjem, jezerom ali reko, imenuje se obrežje, obala (*Ufer, Küste*).

Obrežje ni povsod jednolično, ker molé deli suhe zemlje v morje in zopet deli morja v suho zemljo. Taki deli se zovejo členi (*Glieder*), ki so ali kopnozemeljski členi ali pa morski členi.

V morje segajoči deli suhe zemlje se zovejo kopnozemeljski členi, v suho zemljo segajoči deli morja pa morski členi. (Morski členi se razpravljajo pri „vodovji“).

Kopnozemeljski in morski členi skupaj činijo vodoravno ali horizontalno razvrstitev suhe zemlje.

Navpična izobrazba suhe zemlje.

(Verticale Gliederung).

Kakor znano, ni naša zemlja popolna obla, ker je nje površje tu višje tam zopet nižje. Da pa moremo zmeriti globine in povzdige na zemeljskem površji, smatramo kót skupno podlago obema morsko gladino (*Meeresspiegel*),

to je morsko površje, ki je malone povsod jednako oddaljeno od središča zemlje.

Nad morsko gladino kvišku se vzdigujoči deli celine ali posamezne dežele činijo nje navpično ali vertikalno izobrazbo.

Nadmorska in odnosna višina. Mislimo si n. pr. gladino Jadranskega morja podaljšano pod suho zemljo tako daleč, da seže do kraja, kateri leži ravno navpično pod ljubljanskim gradom. Ako bi mogli navpično dol do morske gladine meriti, videli bi, da stoji ljubljanski grad 364 *m* nad morsko gladino, to je tedaj njega nadmorska višina. Navpični vzdig kakega kraja nad morsko gladino je njega nadmorska (absolutna) višina. Ako pa pravimo: Ljubljanski grad stoji 73 *m* nad mestnim trgom, tedaj naznačimo s tem številom ljubljanskega gradu odnosno višino. Navpični vzdig kakega kraja nad drugim krajem (izvzemši morsko gladino) je njega odnosna (relativna) višina.

Po različni nadmorski višini delimo suho zemljo v nižavje (*Tiefland*), in višavje (*Hochland*). Višavju prištevamo ves svet, kateri se vzdiguje nad 350 *m**) nadmorske višine; kar je nižje, pripada nižavju.

Krajina, katere deli se le neznatno vzpenjajo in so malone ravni, imenuje se raván (*Ebene*). Le malo nad morsko gladino se vzdigujoča raván je nižina, nizka raván (*Tiefebene*). V višavji se nahajajoča raván je planota, visoka raván (*Hochebene*).

Z nižavja pridemo le polagama po stopicah (*Stufen, Terrassen*) v višavje. Večji, stopicam slični odstavki se imenujejo stopnjevine (*Stufen- oder Terrassenländer*). Večje, popolnoma vodoravne raváni ni na zemeljskem površji, ker so tla tu višja, na drugem kraju zopet nižja. Nahajajo se celó niže od morske gladine stoječi deli suhe zemlje, zemeljski vsedi (*Senkungen, Depressionen*) imenovani.

Posamezna, le malo nad svojo okolico vzpeta višina se imenuje grič, (holm, brdo); več skupaj nahajajočih se gričev pa gričevje, brdje (*Hügelgruppe*).

*) 350 *m* je namreč srednja višina celin.

Znatno nad svojo okolico vzpeta višina je gora (hrib). Najvišji del gore je vrh, vršac, vrhunc (Gipfel), kateri ima po svoji obliki različna imena. Spodnji del gore je nje vznožje (Fuß). Med vrhom in vznožjem stoječi del je pobočje (obronek, reber, Abhang), katero je položno, strmo ali propadno. Podaljšan vrh gore je nje hrbet, greben, sleme (Rücken).

Ozka preseka med vrhunci je škrbina (Scharte); bolj odprta zaokrožena globina med vrhunci se pa imenuje sedlo (Sattel, Joch). Če pa pot čez pelje, imenuje se prehod ali prelaz (Pass).

Več skupaj tesno zvezanih gorá je gorovje, hribovje (Berggruppe).

Med sabo zvezane gromade gorá se imenujejo pogorje (Gebirge).

Ognjeniki (vulkani) so gore, katere časih bljujejo iz sebe skozi livkasto odprtino razno snovino, ki je tekoča, trda ali plinasta. Ognjeniki imajo stožčasto obliko. Njih odprtina se imenuje žrelo ognjenika ali krater.

Gledé višine ločimo gorovje v sredogorje (Mittelgebirge), katero sega do 1800 m, kjer se v naših krajih neha rastlinstvo.

Kar je višje od 1800 m, pripada planinam (Hochgebirge).

Doline. Dolina se nahaja med gorovji ali pogorji ter ima po svoji raznovrstni kakovosti različna imena. Doline najnižji del se imenuje podolje (Thalsole).

Dolina, razprostirajoča se v glavni smeri pogorja, je podolžnica (Längenthal). Ta je navadno bolj široka in položna.

Dolina, stoječa več ali menj navpično na glavni smeri pogorja, je poprečnica, poprečna dolina (Querthal) ter je ožja in navadno strmehša mimo podolžnice.

Jako ozka in kratka dolina s strmima stranema je jarek, grapa, dever (Schlucht). Stisnjena dolina, po kateri vodi pot ali cesta, imenuje se soteska, vrata (Engpass). Od vseh strani z višinami je obdana kotlina, ponikva,

krnica (*Kessel*). Sem spadajo tudi kraške rupe (*Mulden*) in kraški doli (*Dolinen*).

Vzgleđi.

Isterski otoki. Otoški niz nasproti severozahodnemu obrežju Dalmatinskemu do izliva reke Krke. Otočje nasproti srednjemu obrežju Dalmatinskemu. Polotok Istra. Zemski jezik je najjužnejši ozki polotok pri Kamenjaku v Istri. Medmorje pri Stonu, ki veže polotok Pelešac z Dalmacijo. Rtič je Kamenjak ali punta di Promontore ob najjužnejšem konci Istre. Obrežje na obeh stranéh Ljubljaniice, obala Jadranskega morja.

Nižina je raván ob dolnji Soči. Planota je raván vzhodno od Kranja. Stopice so južno od Radovljice med planoto Jelovico in jugozahodno ravnino. Stopnjevine so med zahodnim obrežjem Istre in Kraškim višavjem. Zemeljski vsed je Mrtvo morje.

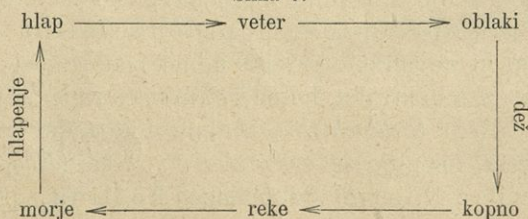
Gričevje je okoli Metlike; Slovenske gorice med Drávo in Muro. Šmarna gora severno od Ljubljane. Maceljsko gorovje ob štajersko-hrvaški meji. Pogorje so Gorjanci južno od dolnje Krke. Kamniško sedlo. Prelaz Ljubelj med Kranjsko in Koroško. Ognjenik Vezuv pri Napolji. Sredogorje Kras. Savinjske planine.

Savska podolžnica. Kokrška poprečnica. Jarki obdajajo n. pr. Triglavsko pogorje. Soteska pri Trojanah ne daleč od kranjsko-štajerske meje. Bolška vrata na Goriškem. Kotlin je mnogo na Krasu (Planinska, Cerkniška).

Vodovje.

Voda je poleg zraka najbolj razširjena tvarina na zemlji. Voda pada iz oblakov kot dež (sneg, toča, rosa, slana) na zemljo. Nekaj te vode izhlapi, nekaj se je izgubi v zemljo, ali pa jo porabijo ljudje, živali in rastline. Ostala voda pa odteka končno po rekah v morje, od koder se zopet vzdiguje vsled hlapenja kvišku ter dospe kot hlap ali para po vetrovih v zrak nad zemljo, kjer se zopet zbira v oblake. Tako kroži neprestano voda na zemlji.

Slika 7.

Morje.

Vesoljno morje (ocean) pokriva malone tri četrtine zemeljskega površja ter zavzema njega najnižje vsede. Morska voda je slana in težja od sladke vode na suhi zemlji. V mirnem stanju je morje modrozeleno barve; barva se izpreminja pa mnogokrat. Površje morja se imenuje morska gladina.

Morsko dno je nadaljevanje površja suhe zemlje ter ima tudi globočine in višine kakor suha zemlja. Semtertjã molé velike višine kot klečí ali otoki nad morsko gladino. Morsko dno je jako različne globočine, katera se meri z vodomernim grezilom. Največja do sedaj znana globočina presega 15.000 metrov*) in je tedaj večja mimo najvišjih vrhuncev na zemlji. Morska obala je strma ali nizka; nizka obala se vzdiguje le polagoma nad morsko gladino.

Vzvišeno morsko dno, segajoče blizu do morske gladine, je plitvina (*Untiefe*). Plitvina, sestojeca večinoma iz peska, je prodovina (*Bank*); skalnate plitvine so pa klečí (*Klippen*). Vrste peščenih gričev ob obali se zovejo sipine (*Dünen*).

Kakor se je že prej omenilo, ni morska obala povsod jednolična, ker tu segajo posamezni deli suhe zemlje v morje, tam zopet segajo deli morja v suho zemljo. V suho zemljo segajoči deli morja se imenujejo morski členi.

Na več stranéh od suhe zemlje obdana prostorna in velika morska zajeda je zaliv (*Meerbusen, Golf*); manjši zalivi se imenujejo drage ali zatóki (*Bucht, Bai*). Mali zatoki, kateri služijo ladijam pred nevihto v varno zavetje, imenujejo se luke, pristani (*Hafen*).

Na dveh stranéh od suhe zemlje stisnjen ozek del morja, ki veže dva večja morska dela, je preliv, morska ožina, kanal (*Meerenge, Straße*).

Posamezni deli vesoljnega morja.

Po celinah, vzporednikih in poldnevnikih se deli vesoljno morje v pet delov.

*) V Atlantiškem morji med otokom Tristan da Cunha in ustjem reke La Plata.

Severno Ledeno morje sega od severnega tečaja do severnega tečajnika ter se zajeda v severno obrežje Evrope, Azije in Amerike.

Južno Ledeno morje sega od južnega tečaja do južnega tečajnika.

Atlantiško morje se razprostira od severnega do južnega tečajnika med Evropo, Azijo, Afriko in Ameriko.

Veliko ali Tiho morje se razprostira od severnega do južnega tečajnika med Ameriko, Azijo in Avstralijo.

Indiško morje je med Afriko, Azijo in Avstralijo ter sega do južnega tečajnika.

Podoba na strani nam kaže razmerje med vodovjem in suho zemljo v razmerni velikosti. Samo Veliko morje je večje nego vse zemljine skupaj.

Slika 8.

Veliko morje
Atlantiško morje
Indiško morje
Južno Ledeno morje
Severno Ledeno morje
Azija
Amerika
Afrika
Evropa
Avstralija

Površje vodovja in suhe zemlje na zemlji.

Gibanje morja.

Morje je le redkokedaj mirno ter se skoraj neprestano giblje. Pritisk vetrov na vodoravno morsko gladino povzročuje valovanje (*Wellenbewegung*), ki je zdaj močnejše, zdaj zopet slabejše. Poleg tega nerednega gibanja ima morje redno plimovanje (*Gezeiten*). Morje namreč v 24 urah in 50 minutah dvakrat naraste in dvakrat pade in sicer 6 ur 12·5 minut proti obali priteka in narasta, kar imenujemo pritok ali plima (*Flut*), (pri Trstu naraste samo za 0·5 metra),

6 ur 12·5 minut pa zopet pada in odteka, to je odtok, osek a (*Ebbe*). — Plimovanje pripisujemo privlačnosti lune in solnca.

Morje pa ima še drugo redno gibanje, to so morski tokovi (*Meeresströmungen*). Delí morja se pretakajo po širnem morji slično rekam na suhi zemlji. Morski tokovi so naravne ceste za ladije. Za nas je najvažnejši zalivski tok (*Golfstrom*), kateri, prišedši iz Mehikanskega zaliva, teče v severovzhodni smeri do severoevropskega obrežja. Zalivskega toka voda je mnogo toplejša mimo drugega morja ter blagodejno vpliva na podnebje zahodnega obrežja Evrope.

Vodovje na suhi zemlji.

Vodovje na suhi zemlji se deli v tekoče in stoječe vode.

Tekoče vode.

Početek tekoči vodi je studenec (*Quelle*). Studenci se družijo v potoke (*Bäche*), potoki v reke (*Flüsse*) in veletoke (*Ströme*), kateri se izlivajo v morje ali kako jezero.

Žleb, po katerem teče voda, zove se struga (*Flussbett*). Gledaje v smeri tekoče vode, imamo na desno desni breg, na levo levi breg.

Kjer se reka spušča s precejšnje višine nizdoli, napravlja slap (*Wasserfall*). Ako se struga med strmima bregoma zožuje, teče reka brzeje ter nastane brzica (*Stromschnelle*).

Glavna reka (*Hauptfluss, Strom*) se izliva v morje ali jezero ter sprejme v svojem teku dotoke (*Nebenflüsse*), v katere tečejo pritoki (*Zuflüsse*).

Reka, izlivajoča se v jezero ali izgublajoča se v kaki pustinji, je celinska reka, pustinjaška reka (*Binnenfluss, Steppenfluss*). Manjše reke in potoki, tekoči v ponikve (ponore), so ponikalnice, ponornice (*Höhlenflüsse*). Reka, katera se izliva v morje po kratkem teku ob morskem bregu, zove se brežnica (*Küstenfluss*).

Kjer se reka v drugo vodo izliva, tam je nje izliv ali ustje (*Mündung*). Ako se reka pred ustjem cepi v več panog, je to vilasto ali deltasto ustje (*Delta*). Proti morju odprto po plimovanji nastalo globoko in široko ustje je plimujoče, trombasto ustje (*Trichtermündung*). Jezeru slično ustje z ozkim vhomom v odprto morje se zove morska lokva (*Haff*). Zemski jezik med morjem in lokvo pa je zemeljska kosa (*Nehrung*). Ako mesto zemeljske kose otoki zagrajujejo ustje, imenuje se tako ustje liman.

Razlika v višini med izviro in ustjem je strmec, pad reke (*Gefälle*). Prema črta od izvira do ustja se zove premočrtna oddaljenost, poprečna dolgost (*Directer Abstand*). Vsa dolgost reke z vsemi zavinki je razvoj reke (*Flussentwicklung*). Vse površje, od katerega prihaja voda v kako reko, je nje porečje (*Flussgebiet*). Črta, ločujoča dve porečji, je razvodnica, razvodje (*Wasserscheide*). (Primeri sleme na strehi). Umetni vodotoči, spajajoči reke ali reke in morje ali okrajšujoči ovinek reke, so prekopi (kanali).

Stoječe vode.

Večja stoječa voda je jezero (*See*), manjša po ljudeh napeljana stoječa voda se zove ribnjak (*Teich*). Po vodi močno premočena tla, kjer se voda ne more odtekat, imenujejo se močvirje (*Sumpf, Moor*).

Vzgleđi.

Tržaški zaliv. Kóperski zatok. Puljska luka. Farazinski preliv med Istro in Cresom. Planinski kanal med Hrvatskim primorjem in otoki. Potok Mirna. Reka Sava. Veletok Dunav. Ljubljanski grad je na desnem bregu, frančiškanska cerkev pa na levem bregu Ljubljanice.

Slap Savice. Brzice Save med Zagorjem in Trbovljami. Glavna reka Soča. Dotok Vipava. Pritok Branica. Celinska reka Volga. Pustinjska reka Tarim v Visoki Tartariji v Aziji. Ponikavnice: Pivka, Temenica, Reka. Brežnica Timava se izliva v Tržiški zatok; brežnica Mirna v Istri.

Deltasto ustje imata Dunav in Nil; vilasto ustje reke Timava. Plimujoče ustje reke Labe na Nemškem, Soče na Goriškem in Mirne v

Istri. Loka in zemeljska kosa ob ustji reke Visle v Baltiškem morji. Liman reke Dnjepr v Črnem morji.

Strmec Save znaša 1133 metrov. Nadiža (pravi izvir Save v Planici) je 1203 m visok, ustje Save pri Belem Gradu pa 70 m, tedaj je razlika 1133 m.

Grintovci (Karavanke) delajo razvodje med Dravo in Savo. Francov prekop med Dunavom in Tiso; Gruberjev prekop pri Ljubljani.

Cerkniško jezero. Trebonski ribnjaki pri Budejevicah na Češkem; Ljubljansko močvirje.

Zrak (vzduh).

Zemljo obdaje na vséh straneh zrak, kateri je v naše življenje neobhodno potreben. Zrak obdaje zemljo v obliki votle oble, kateri pravimo o z r a č j e, v z d u š j e (*Atmosphäre*).

Čim bliže je zrak zemeljskemu površju, tem težji je, ker nanj pritiskajo ali ga tlačijo zgornje zračne plasti ter zrak zgoščajo ali povzročujejo, da so spodnje zračne plasti gostejše.

Zračni tlak merimo s tlak o m e r o m (*Barometer*).

Vetrovi.

Stopimo li v topli sobi k oknu, tedaj zapazimo, da sili skozi razpokline mrzli zrak v sobo, in tedaj pravimo: „pri oknu je prepih (*Luftzug*)“, kateri nastane vsled različne toplote v sobi in zunaj. Na enak način nastanejo vetrovi vsled različne toplote v raznih krajih. Kjer se zrak bolj segreje, postaja lažji ter se vzdiguje, na njega prejšnje mesto pa vleče težji mrzli zrak, ki povzročuje močnejši prepih, veter (*Wind*). Močen veter se zove vihar, piš (*Sturm*), najmočnejši vihar pa orkan.

Veter se imenuje po straneh sveta, od koder prihaja. N. pr. severovzhodnik (burja) prihaja od severovzhoda, piše dolgo časa po suhi zemlji kot suh veter ter nam donša lepo vreme. — Od morja prijaha topli jug, tudi širok, zvan, prinaša našim krajem kot moker veter dež. Na dalje še imamo: sever (gorenc), vzhodnik, zahodnik, jugozahodnik (v Bohinji tudi „krivec“ imenovan), severozahodnik i. t. d.

Toplinske razmere na zemlji.

Kakor vsako telo na zemlji ima tudi zrak neko, zdaj večjo zdaj manjšo toploto. Stopinja toplote kakega telesa je njega toplina (temperatura). —

Toplina na zemeljskem površji je odvisna od množine toplote, ki nam prihaja po solčnih trakovih. Znano je, da je opoldne najtoplejše, ker stoji solnce najviše nad nami in vsled tega dobi zemlja največ solčnih trakov. Zjutraj in zvečer pa stoji solnce nizko in zemlja dobiva menj solčnih trakov. Opoldne imajo solčni trakovi najkrajši pot skozi zrak ter tedaj izgubivajo najmenjšo toplote. Solnce tem bolj ogreva, čim višje stoji, ker tedaj pada na zemljo največ solčnih trakov in ker imajo tedaj ti najkrajši pot skozi zrak.

Pričakovali bi, da je na visokih gorah topleje, ker so bliže solncu. A to ni tako. Od solnca razgreto zemeljsko površje odda svojo toploto najprej spodnjim gostejšim zračnim plastem, kjer se mnogo toplote ohrani; kajti nad temi plastmi je še mnogo drugih zračnih plastij, ki ovirajo, da se ne izgubi preveč toplote. V višjih krajih pa so zračne plasti tanjše ter vsled tega menj varujejo zemeljsko toploto. Čim višji je tedaj kraj, tem več toplote se izgubi in tem hladneje mora biti. Toplota tedaj pojema z višino, približno $\frac{1}{2}^{\circ}\text{C}$ na 100 metrov.

V merjenje toplote nam služi toplo mér (*Thermometer*).

Ker toplota kvišku pojema, priti moramo v jako visokih gorah končno do neke višine, kjer sneg celo leto več ne skopni. Črta, nad katero sneg nikdar ne skopni, zove se ločnica večnega snega (*Schneegrenze*). Ločnica večnega snega stoji najviše v najtoplejših krajih, čim hladnejši pa je kraj, tem nižje stoji ločnica večnega snega. V Alpah n. pr. stoji ločnica večnega snega na južni strani 2800 *m*, na severni strani pa samo 2600 *m* visoko.

V jako visokih gorah so najvišje doline napolnjene z ledom. Led postaja iz skopnelega snega, kateri zopet zmrzne

ter se vsled svoje teže pomika po dolini navzdol do krajev kjer vsled solnčne toplote ne more dalje. Taka ledena dolina se imenuje ledenik (*Gletscher*). Ledeniki so velike važnosti, ker napajajo ob hudi vročini mnogotere reke.

Kakor ločnica večnega snega, segajo tudi ledeniki v mrzlih krajih dalje nizdoli nego v toplejših. V deželah, med tečajnikom in tečajem ležečih, segajo ledeniki mnogokrat celó do morske gladine. Od takih ledenikov se odkruši večkrat velik kos, kateri potem po morji pláva kot ledena gora (*Eisberg*).

Podnebje (Klima).

Spremembe v ozračji po toplini, vlagi in vetrovih činijo podnebje kakega kraja.

Podnebje kakega kraja je odvisno:

1. Od oddaljenosti kraja od polutnika t. j. od njega zemljepisne širine. Toplina pojema od polutnika proti tečaju t. j. čim bolj je kak kraj oddaljen od polutnika, tem mrzlejši je v obče.

2. Od nadmorske višine dotičnega kraja. Čim više se kraj vzpenja nad morsko gladino, tem bolj pojema toplota.

3. Od oddaljenosti kraja od morja. Čim bližji je krajorskemu obrežju, tem milejše je njega podnebje.

4. Od kakovosti tal, so li gorata ali ravna, dobro močena ali suhotna, gola ali z rastlinami in gozdovi pokrita.

Ker se voda bolj počasi segreje in bolj polagoma ohladi, nimajo primorske dežele prehude zime, a tudi ne prevročega poletja, one imajo takozvano namorsko (oceansko) podnebje.

Suha zemlja se pa hitreje segreje, a tudi hitreje ohladi nego voda; vsled tega imajo od morskega obrežja odstranjene dežele gorkejše poletje in hujšo zimo — tedaj večjo toplinsko razliko nego primorske dežele — ali celinsko (kontinentalno) podnebje.

Vso zemljo delimo po povratnikih in tečajnikih v pase ali pojase, kateri kažejo veliko razliko gledé razsvetljave in topline.

Vroči (tropični) pas (*Heiße Zone*) je med povratnikoma. Ta pas obsega najgorkejše kraje zemeljske. Letnih časov v našem smislu ni, ker imajo tú dve suhi vroči dobi in dve deževni menj vroči dobi. Radi velike gorkote in moče uspeva posebno živalstvo in rastlinstvo.

Oba zmerna pasa (*Gemäßigte Zonen*) (severni in južni) sta med povratnikoma. Ta pasa sta najbolj razširjena, in v teh je največ dežel. Stiri letne čase v našem smislu imajo le dežele v srednjem delu zmernih pasov. Blizo povratnikov ležeče dežele imajo bolj vroče podnebje, bliže tečajnikov ležeče dežele pa bolj mrzlo podnebje.

Oba mrzla pasa (*Kalte Zonen*) (severni in južni) se razprostirata od tečajnikov do tečajev. Veliko večino teh pasov zavzema morje, ki je v nekterih krajih vedno pokrito z ledom, drugod plavajo velikanske ledene plošče (ledena polja), ki zelo ovirajo vožnjo po morji. V teh pasih razločujemo dva letna časa in sicer kratko, a ne posebno toplo poletje in dolgo hudo zimo. Živalstvo in rastlinstvo je jako uborno.

Naloge.

1. Je li zrak težji na visokih gorah ali v nižini?
2. Kako nastane veter?
3. Zakaj je na visokih gorah hladneje nego v nižini?
4. Kako nastanejo ledeniki?
5. Kakov razloček je med celinskim in namorskim podnebjem?

III. Poglavitni pojmi iz državoznanskega zemljepisa.

Človeški rod.

Število ljudij.

Natanko se dá prebivalstvo šteti samo v omikanih deželah, kjer se navadno od deset do deset let prešteje vse prebivalstvo. Nemogoče pa je prešteti mnogobrojne razrode v notranji Aziji, Afriki, Ameriki in Avstraliji, kjer se dá prebivalstvo samo približno ceniti. Število ljudij na vsi zemlji se ceni na 1487 milijonov, od katerih je v Aziji 850, v Evropi 380, v Afriki 127, v Ameriki 125 in v Avstraliji blizu 5 milijonov.

Glavna plemena ljudij (Menschenrassen).

Po stasu ali postavi in po polti trupla razločujemo tri poglavitna plemena.

1. Belo (kavkaško ali sredozemsko) pleme. Koža je pri bolj severno stanujočih narodih bela, pri južnih pa več ali menj od solnca zagorela. To pleme prebiva malone po vsi Evropi, južni in zahodni Aziji, severni Afriki, večjem delu Amerike, južni in vzhodni Avstraliji ter sploh po evropskih naselbinah raznih celin.

2. Žolto (mongolsko) pleme. To pleme ima žolto ali olivo-rjavo polt, male in razporjene oči in naprej stoječe licne kosti. Mongolsko pleme stanuje po večjem delu Azije. Tudi Madjari in Turki se prištevajo temu plemenu.

3. Črno (zamorsko) pleme. Zamorsko pleme je črne polti ter ima kodraste lasé, debele ustnice in močno razvite čeljusti. Črnci ali zamorci prebivajo po srednji in južni Afriki in po vročem pasu Amerike.

Razni jeziki.

Človeški rod se loči tudi po jezikih, katere govoré mnogovrstni narodi, v mnogo delov. Na zemlji se govori nad 2000 različnih jezikov, od katerih pa so mnogi le malo razširjeni.

Različne vere.

Ni ga na svetu ljudstva, katero ne bi imelo svoje vere. Gledé vere se kaže velika razlika. Spoznavalci jednega Boga so jednobožniki (monoteisti), katerim pripadajo kristjani, izraeliti (judje) in mohamedanci. Ljudje, kateri molijo razne bogove, zovejo se malikovalci (politeisti).

Od vsega človeštva pripada 40% jednobožnikom, 60% je malikovalcev. Krščanstvo prevladuje v Evropi in Ameriki, a se širi vsled velike požrtvovalnosti posebno po katoliških misijonarjih tudi po drugih zemljinah.

Kristjani se delé v katoličane, pravoslavne in protestante. Več kot polovica vseh kristjanov pripada katoliški veri.

Omika.

Po načinu življenja so narodi:

1. Divjaki, kateri nimajo stalnega posestva in živé samo od rastlin, ribištva ali lova. Prebivajo v brlogih ali v bornih kočah.

2. Prehajalni ali pastirski narodi (nomadi), katerih stalno posestvo obstoji v čredah. S temi potujejo od pašnika do pašnika ter nimajo stalnega domovja, ampak stanujejo v šotorih.

3. Poljedelski narodi. Ti imajo stalno domovje ter se držé s trdom obdelovanega polja. Poljedelstvo zahteva različnega orodja, domače živali in skupnega življenja več ljudij. Tako nastane selo, vas, trg in mesto z različnimi obrti.

Državne razmere.

V svoje varstvo in v bran svojega imetja so se združili ljudje v večjo družbo, kjer živé po določenih zakonih. Taka družba se zove država in vsak njen član državlján. Za varnost življenja in imetja, za točno izpolnjevanje zakonov in sploh za vse javne stvari v državi skrbi vlada.

Različen je način vladanja v posameznih državah, in v tem oziru ločimo samovlade (monarhije), katerim gospoduje samo jeden vladar in ljudovlade (republike), v katerih vlada ljudstvo po uradnikih, izvoljenih za določen čas.

V dedinskih samovladah sledi vladar svojemu predniku po dedinskem pravu, v izbornih samovladah pa po izboru (volitvi) ljudstva. Samovlade so samosilniške (despotične), kjer gospoduje vladar popolnoma samovoljno; neomejene (absolutne), kjer se sicer drži vladar določenih zakonov, a izvršuje svojo oblast po uradnikih samo njemu odgovornih; omejene (ustavne), v katerih je vladarjeva oblast omejena po ljudstvu. Ljudstvo ima po svojih zastopnikih v zvezi z vladarjem zakonodajalno oblast in nadzira vlado.

Naloge.

1. Kaka je ljudska štetev v izvenevropskih zemljinah?
2. Kje prebiva belo pleme?
3. Koliko odstotkov je malikovalcev na svetu?
4. Kateri narodi stojé na nižji stopinji omike nego poljedelski narodi?
5. Kakó so nastale države?
6. Zakaj se imenuje Avstro-Ogrska dedinska država?

IV. Zemljine.

E V R O P A.

Leža in meje.

Evropa je najvažnejša izmed vseh zemljin ter se razprostira na vzhodnem poloblu kot velik polotok, kateri se drži na vzhodni strani pogorja Ural. Dalje je meja proti Aziji reka Ural do izliva v Kaspiško morje, severozahodno obrežje Kaspiškega morja do gore Kavkaz, Kavkaz, Črno morje, Sredozemsko morje, Atlantiško morje in Severno Ledeno morje do najsevernejše točke pogorja Ural.

Morski zalivi, polotoki in otoki.

Severno Ledeno morje se dotika Evrope na severu ter ima poleg manjših zalivov Belo morje, katero se razprostira med polotokoma Kanin in Kola. V Severnem Ledenem morji so otoki: Vajgač, severno od tega Novajazemlja, še severneje Franc Jožefova dežela in jugozahodno od te Špicbergi.

Atlantiško morje zaliva zahodnoevropsko obrežje ter ima mnogo zalivov. Na vzhodni strani Skandinavskega polotoka je Vzhodno (Baltiško) morje, katero ima Botniški, Finski in Riški zaliv (Riga). Iz Vzhodnega morja se pride mimo Danskih otokov po prelivu Kattegat v Skager Rak in od tu v Severno (Nemško) morje, ležeče med polotokom Jutlandija in Britanskimi otoki. Med otokoma Velika Britanija in Irlandija je Irsko morje s Svetojurskim in Severnim prelivom. Severozahodno od Velike Britanije je blizu severnega tečajnika velik otok Izlandija. Med otokom Velika Britanija in celino je morska ožina Kalé (Calais), po kateri pridemo

v Rokaṽski preliv (la Manche). Tú sta polotoka Normanski in Bretanjski in bolj južno Biskajski zaliv na severu Pirenejskega polotoka, katerega loči preliv Gibraltarski od Afrike.

Med južno Evropo, Afriko in Azijo se razprostira Sredozemsko morje. Vzhodno od Pirenejskega polotoka so Balearski otoki. Med otokoma Sardinija in Korsika je preliv Svetega Bonifacija. Severno od Korsike je zaliv Genovski in zahodno od tega Lionski zaliv. Na zahodni strani Apeninskega (Italskega) polotoka je Tirensko morje, iz katerega pelje mimo otoka Sicilija preliv Mesinski v Jonsko morje (Jonski otoki). Po prelivu Otranto se pride iz tega v Jadransko morje (Dalmatinski otoki), kjer so Beneški, Tržaški in Kvarnerski zaliv z Isterskim polotokom.

Balkanski polotok ima na jugu še polotok Morea, katera veže med morje Korintiško. Med Balkanskim polotokom in Azijo je jako členovito Egejsko morje, kjer so Cikladske otoki in otok Kreta (Kandia). Dardanelski preliv drži v Marmarsko morje, katero veže Bosphorus (Carigradska vrata) s Črnim morjem. Na vzhodni strani polotoka Krim pelje preliv Krč v Azovsko morje.

Vzhodna in severna Evropa.

Na skrajnem vzhodu Evrope je gorovje Ural, katero je na severu vsled močvirnatih tal (tundre) nepristopno. Uralsko gorovje in v tem gorovji izvirajoča ter v Kaspiško morje tekoča reka Ural mejita Evropo in Azijo.

Od Urala se razprostira proti zahodu velika Slovanska nižina do Vzhodnega morja in do reke Visle. Uralo-baltiški in Uralo-karpatski hrbet delita nižino v tri dele. Južni del je pustinja, srednji pa rodi mnogo žita in je dobro močen po rekah Volga (v Kaspiško morje), Don (v Azovsko morje) in Dnjeper (v Črno morje). Severni

del nižine do Ledenega morja, kamor se izlivata reki Pečora in Severna Dvina, je označen po jezerih, močvirji, hudem mrazu in nerodovitosti.

Na zahodni strani nižine je mnogo jezer, med katerimi sta največja Onéga in Ládoga; iz poslednjega teče Neva v Finski zaliv. V Riški zaliv se izliva Zahodna Dvina.

Rusija.

Po vzhodni Evropi se razprostira veliko carstvo Rusija, katera zavzema več ko pol Evrope, a nima četrtnine evropskega prebivalstva. Dežela rodi obilo žita, ima znatno živinorejo in mnogo kovin. Glavno mesto Petrograd (*St. Peterburg*) ima malone 1 milijon prebivalcev in je ob ustji reke Neve. Prejšnje glavno mesto je bilo Moskva; Nižnji Novgorod (na Volgi) je veliko tržišče; Varšava (na Visli) in Odesa (ob Črnem morji).

Nižina ob dolenjem Dunavu.

Južnoruske nižine se drži Nižina ob dolenjem Dunavu, razprostirajoča se med Dunavom, reko Prut in Karpatskim gorovjem. Prideluje se mnogo žita in znatna je živinoreja. Kraljestvo Rumunija z glavnim mestom Bukarešt zavzema to nižino.

Skandinavija.

Skandinavski polotok pripada večinoma višavju, katero proti severu in zahodu strmo propada, proti vzhodu se pa v odstavkih (stopnjema) znižuje do Vzhodnega morja, kjer se razprostira precej široka nižina. Ker so tla nagnjena proti vzhodu, tekó malone vse reke v Vzhodno morje. Večje reke so: Angerman-elf, Dal-elf, Klar-elf, katera pozneje iz jezera Venern prihaja kot Göta-elf.

Veliko dobička dajejo gozdovi in rudniki. Znatna je živinoreja in morsko ribarstvo.

Kraljestvo Švedija z glavnim mestom Stokholm se razprostira na vzhodni strani polotoka, zahodni del pa zavzema kraljestvo **Norvegija** z glavnim mestom Kristijanija.

Zahodna Evropa.

Britanski otoki.

Morska ožina Kaleška in Rokavov preliv ločita od Francije Britanske otoke, obstoječe iz dveh večjih in več manjših otokov. Otok Velika Britanija je na vzhodu nizek, na severu in zahodu pa gorat. Največja reka je Temza. Irška je v sredini planjava, ob obrežji pa gričasta.

Kraljestvo Velikobritansko in Irsko. Ta država je gledé obrtnosti in kupčije prva na svetu, ima pa tudi razvito poljedelstvo in živinorejo. Glavno mesto je London, katero ima $5\frac{3}{4}$ milijona prebivalcev. Na zahodnem obrežji so poleg drugih mesta Bristol (izg. Bristl), Liverpool (izg. Liverpul), Glasgow (izg. Glesgo), v celini Manchester (izg. Mênčester) in Birmingham (izg. Bermingèm), ob severovzhodnem obrežji pa Edinburg (izg. Edenbörö). Na Irskem je glavno mesto Dublin (izg. Déblin).

Francija.

Na severu Pirenejskega gorovja se razprostira Francija, katera je gorata na vzhodni strani, kjer jo obdajajo Alpe in pogorje Jura. Srednji del je sredogorje, katero loči nižina reke Rodan od Alp, v zahodu pa je Francija nižina, katero močijo reke Garonne (izg. Garon), Loire (izg. Loar) in Seine (izg. Sen). Podnebje je v Franciji in sploh v zahodni Evropi namorsko.

Francija rodi največ vina na svetu ter ima tudi jako razvito obrtnost.

Republika Francija. Glavno mesto je Paris ($2\frac{1}{2}$ milijona prebivalcev). Velika tržišča so: Bordeaux (izg. Bordó)

ob ustji reke Garonne, Lyon (izg. Li6n) ob Rodanu in Marseille (izg. Marz6j) ob Lionskem zalivu. Otok Korzika je v francoski oblasti.

Srednja Evropa.

Francoske ni6zine se dr6i Germanska ni6zina, segajo6a proti severu do Severnega in Vzhodnega morja in proti vzhodu do reke Visle. Tla se polagoma vzdigujejo proti jugu, kjer prehaja ni6zina v Nem6sko sredogorje, razprostirajo6e se med rekama Ren in Odro. Ju6no od sredogorja se razprostirata 6vabsko-bavarska planota in 6vicarska planota, kateri segata proti jugu v Alpe.

Ker so tla v ob6e nagnjena proti severu, te6e ve6ina rek v tej smeri. Iz Alp prihajajo6a reka Ren te6e skozi Bodensko jezero, prejema v daljnem teku od vzhoda s6m dotok Men ter se v vilastem ustji izliva v Severno morje, kamor te6e tudi iz sredogorja teko6a reka Vezra. Iz 6eškega prihaja v Severno morje reka Laba, katera ima plimujo6e ustje. Odra in Visla se izlivata v Vzhodno morje. Na severu 6vabsko-bavarske planote te6e Dunav, ki ima iz Alp prihajajo6i dotok Ina.

Kraljestvo Belgija z glavnim mestom Bruselj. Belgija ima jako razvito obrtnost.

Kraljestvo Nizozemsko s stolnim mestom Haag in pravim glavnim mestom Amsterdam. 6ivinoreja in ribarstvo dajeta mnogo dobi6ka.

Kraljestvo Dansko obsega severni del polotoka J6tlandija in vzhodno od tega le6e6e otoke. Na otoku Seeland je glavno mesto Kopenhagen (Kodanj). Danci se bavijo ve6inomoma s poljedelstvom in 6ivinorejo.

Nem6sko cesarstvo.

Cesarstvo se razprostira severno od Alp 6ez Nem6sko sredogorje in malone vso Germansko ni6zino. Nem6cija ima zelo razvito poljedelstvo, 6ivinorejo in obrtnost.

Cesarstvo obstoji iz zveze več držav. Najvažnejše so: **Kraljestvo Prusko** z glavnim mestom Berlin (1,600.000 prebivalcev); Bremen (pred ustjem Vezere), Hamburg (ob ustji Labe), Vratislav (ob reki Odra) in Frankfurt (ob Menu).

Kraljestvo Virtemberško z glavnim mestom Stuttgart.

Kraljestvo Bavarsko z glavnim mestom München (Monakovo).

Kraljestvo Saksonsko z glavnim mestom Dresden (Draždane).

Švica in Avstrija.

Alpe so poglavitno pogorje evropsko ter se razprostirajo v dolgem loku od Sredozemskega morja do srednjega Dunava. Najvišji vrh Montblanc (izg. Monblán) meri 4810 m. Iz Alp dobiva Dunav največ dotokov n. pr. Ino, Dravo, Savo.

Severozahodno od Alp je Švicarska planota segajoča proti zahodu do pogorja Jura.

Severno od Dunava se razprostira Sudetsko gorovje po Češkem, Moravskem in Šleziji. Laba, nje dotok Veltava in v Dunav tekoča Morava so najvažnejše tu izviraajoče reke.

Karpati obdajajo od srednjega do dolnjega Dunava v velikem loku Ogersko nižino, po kateri teče Tisa v Dunav.

Kras zavzema južni del Primorskega, Kranjskega, deloma Hrvatsko in vso Dalmacijo.

Švica.

Republika Švica z glavnim mestom Bern je večinoma planinska dežela ter ima izvrstno živinorejo. Znamenita pa je tudi njena obrtnost.

Avstrijsko-ogerska država.

L e ž a.

Naše cesarstvo leži malone v sredi med polutnikom in severnim tečajem ter ima v obče zmerno podnebje. Dežela je večinoma hribovita, le v vzhodnem delu se razprostirajo velike nižine. Cesarstvo se dotika v precejšnji dolgosti Jadranskega morja.

Prirodnine.

Tla so v obče rodovita, četudi se tudi v tem oziru kaže velika razlika med posameznimi deželami. Poljedelstvo daje obilo žita, sadja in vina. Živinoreja zelo uspeva. Kopanin (železa in premoga) se dobiva mnogo, in v nekaterih deželah je zelo razvita obrtnost.

Prebivalstvo.

Cesarstvo ima sedaj nad 41 milijonov prebivalcev. V državi stanujejo izmed glavnih narodov Slovani, Nemci, Romani (Rumunci in Lahi) in Madjari.

Razdelitev cesarstva.

Od leta 1867 je razdeljeno cesarstvo v dva dela:

A. **Avstrijske dežele**, ki imajo večinoma slovansko in nemško prebivalstvo.

B. **Ogerske dežele**, ki imajo večinoma madjarsko, slovansko in romansko prebivalstvo.

A. Avstrijske dežele.

1. **Nadvojvodina Avstrijska pod Anižo**: Dunaj (na Dunavu ima 1,400.000 prebivalcev) je stolno — in glavno mesto vsega cesarstva.

2. **Nadvojvodina Avstrijska nad Anižo**: Glavno mesto Linz (na Dunavu).

3. **Vojvodina Saleburška:** Glavno mesto Salzburg (na Salici).

4. **Poknežena grofija Tirolska in Predarelska:** Glavno mesto Inšpruk (na Ini).

5. **Vojvodina Štajerska:** Glavno mesto Gradec (na Muri). Maribor (na Dravi). Ptuj (na Dravi) in Celje (na Sávinji).

6. **Vojvodina Koroška:** Glavno mesto Celovec (na Glani). Beljak (na Dravi).

7. **Vojvodina Kranjska:** Glavno mesto Ljubljana (na Ljubljanici). Novo Mesto (na Krki); Kranj (ob izlivu Kokre v Savo); Idrija (na Idrijci).

8. **Primorsko:** Glavno mesto Trst (ob Jadranskem morji). Gorica (ob Soči); Pulj (ob Isterskem obrežji).

9. **Kraljestvo Dalmatinsko:** Glavno mesto Zader (ob Jadranskem morji).

10. **Kraljestvo Češko:** Glavno mesto Praga (na Vel-tavi). Liberec (*Reichenberg*) v severni Češki.

11. **Mejna grofija Moravska:** Glavno mesto Berno (na Švarcavi).

12. **Vojvodina Šleska:** Glavno mesto Opava (na Opavi).

13. **Kraljestvo Galicija in Vladimiriya:** Glavno mesto Levov. Krakov (na Visli).

14. **Vojvodina Bukovinska:** Glavno mesto Černo-vice (na Prutu).

B. Ogerske dežele.

1. **Kraljestvo Ogersko:** Glavno mesto Budapešt (na Dunavu).

2. **Kraljestvo Hrvatsko in Slavonsko:** Glavno mesto Zagreb (blizu Save).

C. V avstro-ogerski upravi.

Bosna s Hercegovino: Glavno mesto Serájevo (na nekem dotoku Bosne).

Južna Evropa.

Balkanski (Grško-slovanski) polotok.

Ta polotok se razprostira južno od dolenjega Dunava in dolnje Save ter je večinoma pokrit z gorovjem. Od Črnega morja proti zahodu se vleče gorovje Balkan, iz katerega teče reka Isker v Dunav. Marica se izliva v Egejsko morje. Severozahodni del polotoka zavzema gorovje Kras, Pindus pa dela razvodje med Jonskim in Egejskim morjem. Drugih večjih rek na polotoku ni.

Največ se bavi ljudstvo z živinorejo, v nekaterih krajih pa se prideluje veliko žita in južnega sadja, olja iz rož.

Kneževina Bolgarska (in Vzhodna Rumelija) z glavnim mestom Sredec (*Sofija*) se razprostira južno od Dunava.

Kraljestvo Srbsko z glavnim mestom Beligrad je zahodno od Bolgarske ter sega na severu do Dunava in Save.

Turško cesarstvo leži južno od prej imenovanih držav in ima glavno mesto Carjigrad. Solun (*Salonichi*) je važno tržišče.

Kneževina Črnogorska (glavno mesto Cetinje) se dotika s kratkim obrežjem Jadranskega morja.

Kraljestvo Grško z glavnim mestom Atene zavzema južni del Balkanskega polotoka.

Apeninski (italski) polotok.

Južno od Alp se razprostira Severoitalska nižina, katero moči reka Pad s svojimi dotoki. Apeninsko gorovje drži od Genovskega zaliva do skrajnega juga Italije. Polotok ima milo podnebje.

Dežela ima mnogo južnega sadja (vina, riža, koruze, olja i. dr.)

Kraljestvo Italija z glavnim mestom Rim (na reki Tiberi), kjer je papeževa prestolnica, zavzema malone ves polotok. Jugovzhodno od Rima je največje mesto Napolj.

Sem pripadata tudi otoka Sardinija in Sicilija (z glavnim mestom Palermo).

Pirenejski polotok.

Na severu držé Pireneji od Biskajskega do Lionskega zaliva. Polotok pripada večinoma višavju, katero se znižuje od vzhoda proti zahodu. Na jugu je najvišje gorovje Sierra Nevada. V Sredozemsko morje se izliva reka Ebro, v Atlantiško morje pa Duero, Tajo, Guadiana in Guadalquivir.

Zemlja rodi mnogo južnega sadja, znamenita je tudi živinoreja.

Kraljestvo Špansko z glavnim mestom Madrid zavzema večji del polotoka. Barcelona ob vzhodnem obrežji je glavno tržišče. Sem pripadajo tudi Balearski otoki.

Kraljestvo Portugalsko z glavnim mestom Lizbona (*Lissabon*).

Evropa kot celota.

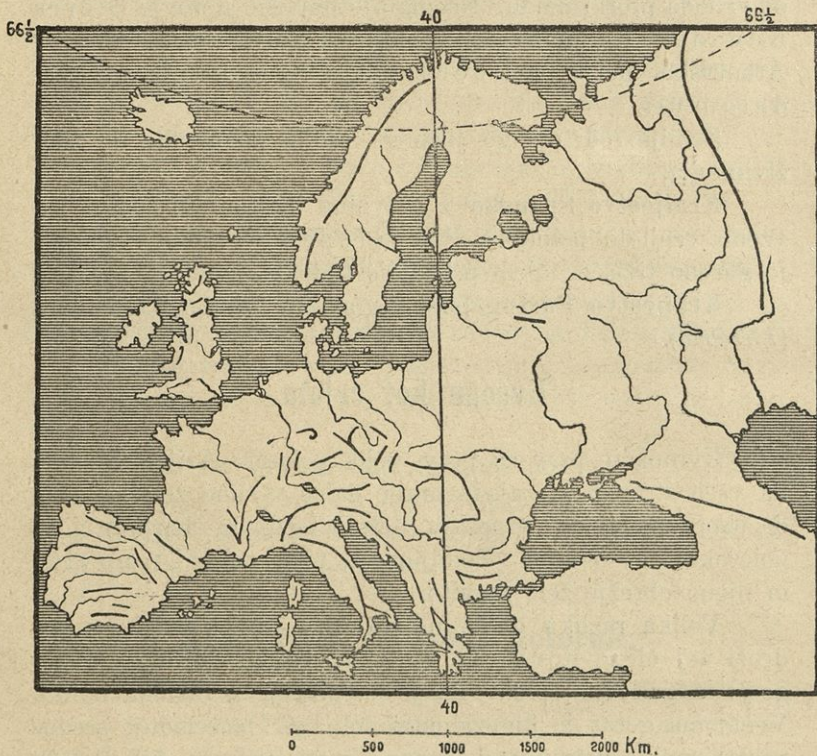
Evropa je prav za prav velik polotok Azije. Malone na vseh straneh se zajeda morje daleč v suho zemljo tako, da skoraj polovica evropskih dežel obstoji iz členov t. j. iz polotokov in otokov. Zemljina je torej jako členovita in njeno obrežje zelo razvito.

Velika razlika gledé navpične izobrazbe se pridruži tej členovitosti. Tu se vrsti visoko gorovje, sredogorje in gričevje, sploh višavje in nižavje v različni obliki. Večinoma gorat je jugozahodni del, kjer nadvladuje sredogorje; veliko nižavje pa zavzema severovzhodni del. Pravih in večjih pustinj nima Evropa.

Vodovje se odlikuje po velikem številu rek in jezer. Vse reke (razven Volge) se raztekajo enakomerno in se izlivajo v različne morske dele; najmenj jih dobiva Severno Ledeno morje. Največja jezera so v vzhodni Evropi in v Alpah.

Podnebje je vsled zalivskega toka in gorkih iz severne Afrike prihajajočih vetrov milejše nego bi pričakovali po leži zemljine. Radi tega je Evropa skoraj povsod obljudena. Zahodne dežele imajo namorsko podnebje, v vzhodnih deželah, od srede zemljine počenši, je podnebje celinsko.

Slika 9.

Zemljevidni obrisek: **Evropa**. Merilo 1:50,000.000.

Prebivalstvo ni po vsi zemljini enakomerno razdeljeno. Izmed večjih držav ima Angleška najgostejše, Norveška pa najredkejše prebivalstvo. Velika večina pripada belemu plemenu, le mal odlomek je žoltega plemena. Skoraj

vsi narodi imajo stalna bivališča. Razven kakih 12 milijonov drugovernikov so vsi prebivalci kristjani.

Naloge.

1. Kje je najbolj vzhodna točka Evropske celine?
2. Kateri je najsevernejši otok v Evropi?
3. Kateri prelive peljejo iz Severnega morja v Vzhodno morje?
4. Kateri prelive so med Evropo in Afriko in med Evropo in Azijo?
5. Kateri otok je najjužnejši v Evropi?
6. Katere države so v severni in vzhodni Evropi?
7. Ob katerih rekah ležita London in Paris?
8. Skozi katero jezero teče Ren?
9. Kateri je najvišji vrh v Alpah?
10. Naštejte vse avstro-ogerske dežele.
11. Kateri večji otoki pripadajo Italiji?
12. Katero je najvišje gorovje na Pirenejskem polotoku?

AFRIKA.

Leža.

Afrika je izmed vseh zemljin najmenj členovita in se razprostira na obeh stranéh polutnika skoraj jednako daleč proti severu do nosa Blanco (izg. Blanko) in proti jugu do nosa Agulhas (Igljeni rt) ter leži večinoma v vročem pasu. Najbolj zahodna točka je nos Cap Verde in najbolj vzhodna nos Guardafui. Gledé površja je večina Afrike na severni polobli.

Morski zalivi, polotoki in otoki.

Sredozemsko morje ima na afriškem obrežji le malo zalivov. Velika Syrta in Mala Syrta sta jedina znatna zaliva na severo-afriškem obrežji.

Atlantiško morje in Sredozemsko morje spaja Gibraltarski preliv. Ne daleč od severozahodnega obrežja so Kanarski otoki in Madeira, a bolj oddaljeni Azori. Kapverdski otoki leže nasproti jednakoimenovanemu

nosu in malo severno od polutnika je Guinejski zaliv, v katerem so Guinejski otoki. Daleč od afriškega obrežja sta še otoka Ascension in Sv. Helena.

Indiško morje. Mosambiški preliv loči jedini večji afriški otok Madagaskar od celine. Na severu preliva so otoki Komori; vzhodno od Madagaskara so Maskareni, Seycheli pa južno od polutnika dalje zunaj v oceanu. Mimo polotoka Somali in otoka Sokotora se pride v zahodni del Arabskega morja, iz katerega pelje ožina Babel Mandeb v Rdeče morje, katero veže Sueški prekop s Sredozemskim morjem.

Severna Afrika.

V severozahodnem delu Afrike se razprostira gorovje Atlas med Atlantiškim morjem in Malo Syrto kot del Berberskega višavja, katero meji ob Veliki Syrta na visoko planoto Barka.

V Berberskem višavji so naslednje dežele:

Cesarstvo Marokko z glavnima mestoma Marokko in Fes.

Alžir z jednakoimenovanim glavnim mestom je v francoski oblasti.

Tunis z jednakoimenovanim glavnim mestom je pod francoskim pokroviteljstvom.

Tripolis z jednakoimenovanim glavnim mestom je Turčiji podložna dežela.

Prve tri dežele so rodovitne, menj rodovitna je Tripolis. Znatna pa je živinoreja v teh deželah.

Južno od Berberije in Barke se razprostira velika puščava **Sáhara**, katera je desetkrat večja od Avstrijsko-ogerske države in večinoma pokrita z drobnim peskom. Ker le redkokedaj dežuje, je v puščavi le malo zelenic (oaz), to je rodovitnih krajev, kjer posebno uspeva dateljnova palma. Malobrojni pastirski razrodi stanujejo v zelenicah, katere so važne postaje skózi puščavo potujočim karavanam. Posebno

se gojé velblodi, ki služijo karavanam pri potovanji. Dobiva se mnogo kuhinjske soli iz jezer in dateljnov. Največja zelenica je Fezzan južno od Tripolisa.

Visoki planoti Barka in Sáhari na vzhodu je sicer ozka, a vsled vsakoletne povodni jako rodovitna dolina reke Nil, kateri pa izvira v osrednji Afriki. Nil se izliva v vilastem ustji v Sredozemsko morje.

Nilska dolina ima znamenito poljedelstvo (riž, žito, dateljni, bombaž).

Egipet je samo imenoma pod turškim pokroviteljstvom ter je jako rodovitna dežela, osobito v dolnjem teku reke Nil. Glavno mesto je Kairo ob Nilu. Aleksandrija je znamenito primorsko mesto. Port Said leži ob severnem konci sueškega prekopa, Suez pa ob južnem konci.

Srednja Afrika.

Egiptu na jugu, kjer čini reka Nil obliko črke S, je visoka planota Nubija. Tu se stekata Modri Nil in Beli Nil pri mestu Kartum. Abesinsko višavje je povirje Modremu Nilu, Beli Nil pa izvira blizu polutnika v jezeru Ukereve in teče skozi jezero Mvutan.

Kraljestvo Abesinija z glavnim mestom Gondar ima večinoma kristjanske prebivalce, ki se zlasti pečajo z živinorejo, menj pa s poljedelstvom.

Italijani se lasté deloma obrežja ob Rdečem morji z mestom Masaua.

Sudanska ravnina se razprostira južno od Sáhare od gorenjega Nila na vzhodu do Atlantiškega morja na zahodu. Najnižji del je Čadsko jezero. Sudan je prava domačija črncev, ki se bavijo s poljedelstvom in živinorejo ter so ločeni v mnogo držav in razrodov.

V zahodnem delu je med rekama Senegal in Gambija dežela **Senegambija**, kjer so večinoma francoske, pa tudi angleške naselbine. Tu se koplje mnogo železa in zlata. Kongsko gorovje je povirje v Guinejski zaliv tekoči

reki Niger, blizu katere je važno tržišče Timbaktu („Kraljica puščave“).

Gorenja Guinea obsega primorje južno od Kongskega gorovja do polutnika ter ima več angleških naselbin. Izvaža se slonova kost, zlato, dišave in palmovo olje.

Južna Afrika.

Južnoafriško višavje se razprostira južno od Sudana ter se naposled znižuje v odstavkih proti morju. Najvišje se vzpenja višavje v zahodnem delu, kjer ima blizu polutnika se vzdigujoča gora Kilimandžaro nad 6.100 *m* višine. V notranjem delu južne Afrike je več velikih jezer, kakor jezero Bangveolo, iz katerega izvira veletok Kongo. Ta teče, prejemši dotok iz jezera Tanganjika, v velikem loku še severneje od polutnika in se izliva v Atlantiško morje. V Mosambiški preliv se izliva reka Sambesi, sprejemši še pred ustjem odtok jezera Nyassa. V južnem delu je reka Oranje.

Kongiška država, obsegajoča večino Kongiške kotline, je mednarodna država, katero vlada belgiški kralj. Glavno mesto je Boma. Dežela je rodovitna. Izvaža se palmovo olje, tobak, kava, slonova kost in zlati prašek.

Dolenja Guinea obsega zahodno-afriško obrežje južno od polutnika blizu do južnega povratnika. Tu imajo posestva Nemčija, Francija in Portugalska. Primorje je rodovito, živinoreja precej razširjena.

Kaplandija z glavnim mestom Capetown (izg. Kêptavn) je v angleški oblasti ter zavzema najjužnejši del Afrike. Prebivalci se bavijo s poljedelstvom ter pridelujejo mnogo vina. Zelo znamenita je reja ovac. Izmed kopanin se dobiva mnogo demantov.

Na vzhodnem obrežji so:

Sofála in **Mosambik** v portugalski oblasti. Izvaža se žito, živina, zlato in slonova kost.

Sánsibar, katerega sultan stoluje v mestu Sansibar, ležečem na jednakoimenovanem otoku. Sansibar je pod angleškim pokroviteljstvom. Izvaža se slonova kost in drevesni klej (gumi).

Nemške naselbine zahodno od Sansibarskega obrežja in **Angleške naselbine** severno od imenovanega obrežja.

Somalske dežele, kjer se mnogo bavijo s poljedelstvom.

Afrika kot celota.

Členovitost Afrike je jako neznatna, ker ima malo zalivov, polotokov in otokov. Zemljina naliči deblu brez vej. Radi neznatne členovitosti je Afrika prava celinska zemljina. Vsled Sueškega prekopa je podobna sedaj Afrika velikanskemu otoku.

Navpična izobrazba je vsa druga nego v Evropi. Pogorja so tú večinoma v primorskih deželah (obrobne gore). Nadvladujejo pa posebno v notranjem delu visoke planote, katere se znižujejo v stopnjevinah proti severnemu obrežju. Reke imajo vsled stopnjev in mnogo slapov (kataraktov) in brzic, ki zelo ovirajo ali celo onemogočijo njih plovnost.

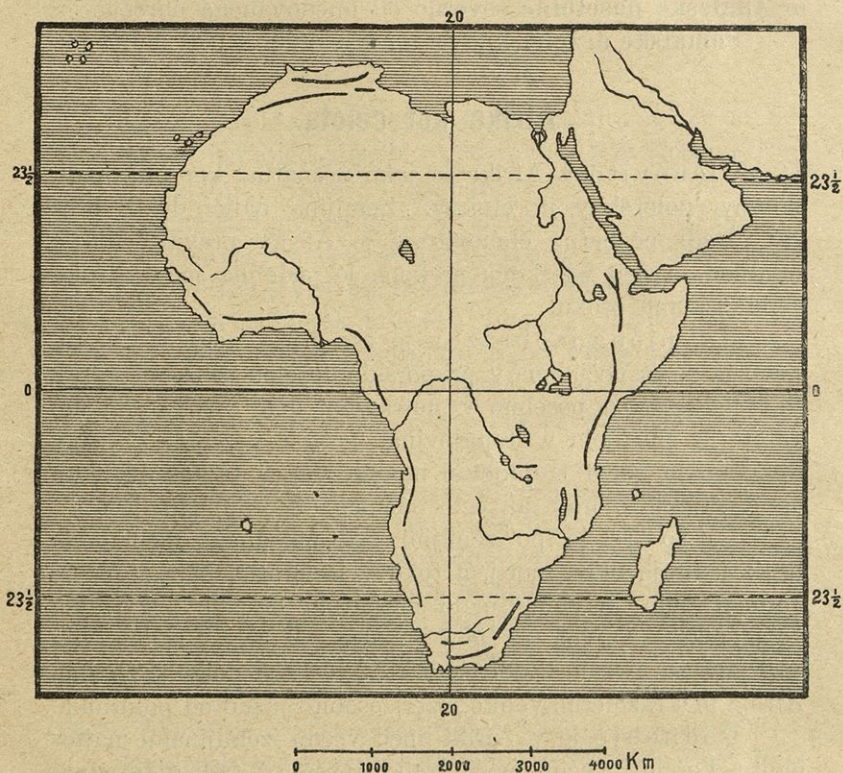
Vodovje je po zemljini zelo nejednako razdeljeno. Reke izvirajo blizu morij, a tekó v nasprotna morja. V severnem delu je poleg malo neznatnih brežnic Nil jedina večja reka. Največ rek je v južnem trikotu. Razven Nila in Nigra so reke le v dolnjem teku v večji dolgosti plovne. Afrika ima razmerno veliko jezer, osobito južno od polutnika.

Podnebje je v Afriki med vsemi zemljinami najtoplejše, ker leži večinoma v vročem pasu. A tudi deli, zunaj vročega pasa ležeči, imajo še jako toplo podnebje. Najtoplejši kraji niso pod polutnikom, temuč bolj na severni meji vročega pasa. Sáhara je najtoplejši kraj na zemlji. Sáhara in Kalahari na jugu sta vsled pomanjkaja deža veliki puščavi.

Prebivalci pripadajo deloma belemu, po največ pa črnemu plemenu. Belo pleme je razširjeno od severnega obrežja do Sudana. Od tu naprej so razširjeni črnici, v

skrajnem jugu pa zopet prevladuje belo pleme. Po veri je še najbolj razširjeno poganstvo, mnogo je tudi mohamedancev. Kristjanov je do sedaj še malo, a njih število močno raste vsled požrtvovalnosti misijonarjev.

Slika 10.

 Zemljevidni obris: **Afrika**. Merilo 1:100,000,000.

Odkritje Afrike. Do konca srednjega veka so poznali samo severni del zemljine in še tega nepopolnoma, vsa južna in notranja Afrika je bila neznana. Koncem srednjega in početkom novega veka so odkrili Portugalci obrežje afriško. Angleži so začeli raziskavati notranjo Afriko koncem prejšnjega stoletja. Natančneje poznamo notranjo Afriko šele

zadnja desetletja po slavnih potovalcih in misijonarjih. Izmed velikega števila požrtvovalnih potovalcev raznih narodov imata največje zasluge za odkritje notranje Afrike Anglež Livingstone in Američan Stanley.

Naloge.

1. V katerem pasu leži večina Afrike?
2. Kateri so najzahodnejši otoki v Afriki?
3. Katere dežele so v Berberskem višavji?
4. Kje izvira Nil?
5. Kje je najnižji del Sudanskega nižavja?
6. Katero važno mesto je blizu reke Niger?
7. V katerem jezeru izvira Kongo?
8. Katere države imajo posestva v Dolenji Guineji?
9. Katera dragocena kovina se dobiva v Kaplandiji?
10. Na kateri strani Afrike je Sansibar?

Važnejše dežele	Površje v μm^2	Prebivalstvo
Kongiška država	17.000	30,000.000
Egipet	10.000	7,000.000
Tripolis	10.000	1,000.000
Marokko	8.000	6,000.000
Kaplandija	6.800	1,500.000
Alžir	6.700	3,500.000
Tunis	1.200	1,500.000

A Z I J A.

Leža.

Azija je največja zemljina ter je blizu petkrat toliko kakor Evropa. Najbolj severna točka (Čeljuskin) sega skoraj do 78° sev. šir. V najjužnejši točki (Buru) pa se dotika malone polutnika, med tem ko azijski otoki še dalje segajo proti jugu. Najbolj zahodna točka je Baba ob Egejskem morji, najbolj vzhodna Dešnev (Vzhodni nos) ob Beringovem prelivu.

Morski zalivi, polotoki in otoki.

Severno Ledeno morje ima le malo takih zalivov, ki segajo dalje v suho zemljo. Karsko morje in Obski zaliv obdajata Samojedski polotok; najdalje proti severu seže Tajmyrski polotok in od tega proti vzhodu so Novosibirski otoki.

Veliko morje spaja Beringov preliv ob Čuhotskem polotoku s Severnim Ledenim morjem. Beringovo morje in Ohotsko morje obdajata polotok Kamčatka, od katerega se razprostirajo proti severovzhodu otoki Aleuti in proti jugu Kurilski otoki. Tatarski preliv vodi v Japonsko morje, katero mejijo proti odprtemu morju otok Sahalin in Japonski otoki. Žolto (rumeno) morje se dotika polotoka Korea. Od tega proti jugu je Vzhodno Kitajsko morje, segajoče proti vzhodu do otokov Liu-kiu. Med celino in otokom Formoza je preliv Fukian, ki vodi v Južno Kitajsko morje. Tongkinški zaliv je na zahodu otoka Hainan, Siamski zaliv pa na vzhodu polotoka Malaka, najbolj južnega dela polotoka Zadnja Indija. Južno Kitajsko morje sklepajo proti odprtemu morju otoki Filipini in Veliki Sundski otoki (Borneo, Celebes, Java in Sumatra). Še bolj vzhodno so Moluški in Mali Sundski otoki.

Indiško morje je v zvezi z Velikim morjem po Malaškem prelivu. Ta vodi v Bengalski zaliv, kjer so otoki Andamani in Nikobari. Med polotokom Prednja Indija in otokom Ceilon je Palkov preliv, držeč v Arabsko morje, v katerem so otoki Lakedivi in še bolj južno Maledivi. Polotok Arabija ima na vzhodu Perzijski zaliv z Ormuškim prelivom, na zahodu pa morsko ožino Bab el Mandeb („vrata solz“) in Rdeče morje.

Sredozemsko morje veže z Rdečim morjem Sueški prekop. Severno od otoka Ciper je polotok Mala Azija. Ta polotok obdaja na jugu Levantinsko morje, na zahodu Egejsko — in Marmarsko — na severu pa Črno morje. (G. s. 31.)

Severna Azija.

Od Severnega Ledenega morja proti jugu se razprostira velika Sibiriska nižina, ki je v najnižjem delu zmrzlo močvirje (tundra), v jugu pa prehaja v zlata bogato gorovje Altai in v Daurijske gore. Tudi ob vzhodnem robu nižine se vzdigujejo različne gore, na zahodu pa je gorovje Ural meja proti Evropi.

Sibiriska nižina je dobro močena po rekah Ob (z dotokom Irtiš), Jenisei (z Gorenjo Tungusko tekočo skozi jezero Bajkal) in Lena.

Podnebje je v severnem delu jako mrzlo, po južnem delu pa bolj mehko. Tu se bavijo ljudje tudi s poljedelstvom. Srednji del pokrivajo veliki gozdovi. V teh prebivajo kožuharji, ki dajo dragoceno kožuhovino. V južnih rudonosnih gorah je znamenito rudarstvo.

Sibirija je v ruski oblasti. Sèm pošiljajo Rusi v pregnanstvo svoje zločince; tu stanujejo tudi razni paganski pastirski razrodi. V zahodni Sibiriji je najvažnejše mesto Tobolsk (ob sotoku Tobola in Irtiša), v zahodni Sibiriji pa Irkutsk (ob Gorenji Tunguski).

Srednja Azija.

V zahodnem delu se razprostira Turanska nižina od Kaspiškega jezera proti vzhodu in krog Aralskega jezera, v katero tečeta reki Amu Darja in Sir Darja. Tu živéči pastirski razrodi se pečajo z živinorejo in le malo s poljedelstvom. Razven polodvisnih držav (kanatov) **Buhara** in **Hiva** je vsa nižina v oblasti Rusov. Taškent je glavno mesto v ruskem **Turkestanu**.

Vzhodno od ruskega Turkestana je Visoka Tartarija, katero namaka pustinjaška reka Tarim; na severu loči deželo pogorje Tian-šan od Džungarije. Od tu se razprostira velika puščava Mongolija (Gobi ali Šamo), kjer živí le malo pastirskih razrodov, vzhodno do Mand-

žurskega pogorja. Tu izvira v Tatarski preliv tekoča reka Amur. Na jugu Visoke Tartarije meji pogorje K u e n l y n visoko planoto Tibet, segajočo proti jugu do orjaškega pogorja Himálaja, v katerem ima najvišji vrh na zemlji Gavrisankar 8840 *m* višine.

Dežela ob levem bregu reke Amur in primorje vzhodno od dolnjega Amura (**Amurska dežela**) je ruska. Vladivostok je najvažnejše rusko mesto. Vse drugo pa je odvisno od Kitajcev.

Vzhodna Azija.

Južno od dolnjega Amura se razprostira Mandžursko pogorje, katero je v zvezi s Kitajskim gorovjem, razprostirajočim se med rekama Hoá ng h o in Jangtse-Kiá ng. Ob dolnjem teku imenovanih rek do morja je Kitajska nižava, ki se odlikuje po veliki rodovitosti in jako gostem prebivalstvu. Vsled jako toplega podnebja uspeva tu čaj, riž (glavna hrana), bombaž, cukrovo trstje, tobak i. dr. Gore pa dajó obilo premoga in železa.

Kitajsko cesarstvo je z odvisnimi deželami po obsegu in številu prebivalcev večje nego vsa Evropa. Poleg kmetijstva in rudarstva cvete posebno obrtnost in sicer: porcelanina, nanking (bombaževina), svilenina, papir i. dr.

Glavno mesto je P é k i n g (600.000 pr.) blizu Pečilskega zaliva. Nanking (ob Jangtse-Kiangu) je važno mesto za svilo in bombaževino. Primorski mesti Š a n g h a i in K a n t o n sta važni za trgovino.

Kraljestvo Korea na polotoku Korea je od Kitajske zavisna država. Glavno mesto je S e u l.

Japonsko cesarstvo obsega štiri večje (Jeso, Nipon, Sikok, Kiusiu) in več manjših otokov. Prebivalci se bavijo posebno s poljedeljstvom, katero rodi obilo riža in čaja. Gore so bogate različnih kovin in gledé obrtnosti so posebne važnosti: porcelanina, svila in z vlakom prevlečeno blago.

Glavno mesto je Tokió (na otoku Nipon), ki ima nad 1 milj. prebivalcev. Važna je njega luka Jokohama.

Južna Azija.

Zadnjeindiški polotok je gorat, a dobro močen, kajti proti jugu teče pet veletokov, izmed katerih sta najvažnejša Mekong in Iráwadi.

Južno od pogorja Himálaja se razprostira Hindostanska nižina, katero napajajo reke Brahmaputra, Ganges (največje vilasto ustje na zemlji) in Indus. Planota Dekan, obdana z obrobnim pogorjem, zavzema polotok Prednjo Indijo.

Ker leži malone vsa južna Azija v vročem pasu, je tudi podnebje, razven više nad morjem ležečih krajev, vroče ter rodi dobro močena zemlja razne rastline vročega pasa, kakor riž, indigo, bombaž, kavo, čaj, razne dišave i. dr. V gorah se pa dobivajo dragi kameni in sicer v Prednji Indiji demanti, železo in premog.

V **Zadnji Indiji** je vzhodni del v francoski oblasti, zahodni del pa v oblasti Angležev. Samostalno je sedaj le še kraljestvo **Siam** z glavnim mestom Bangkok.

Zadnjeindiški otoki (Sumátra, Jáva, Celébes, velik del otoka Bornéo in Moluki) so v oblasti Nizozemcev, le Filipini so španski.

Prednja Indija je skoraj vsa angleška ter gledé prirodnin najbogatejša dežela na svetu. Glavno mesto Kalkutta (800.000 pr.) je jako važno tržišče na reki Ganges. Važni sta mesti: Madras (ob vzhodnem obrežji) in Bombay (ob zahodnem obrežji).

Zahodna Azija.

Zahodno od reke Indus se razprostira z obrobnimi gorami obdana visoka planota Irán med Indom, Turansko nižavo, Kaspiškim morjem, nižino Mezopotamijo in Perzijskim zalivom.

Vzhodni del je večinoma slana in peščena puščava ter obsega državi (kanata) **Afgánistan** (glavno mesto Kabul) in **Belúdzistan** (glavno mesto Kelat). Prebivalci se bavijo zlasti z živinorejo.

V zahodnem večinoma bolje močenem in rodovitnejšem delu je cesarstvo **Perzija** z glavnim mestom Teheran. Znatno je izdelovanje orožja in preprog.

Polotok **Arabija** je v notranjem pusta visoka planota, po kateri živé pastirski razrodi, baveči se posebno z rejo konj, velblodov in oslov. Arabija rodi obilo kave, kadila in sploh specerijskega blaga. Na južnem obrežji je angleško mesto Adén. Zahodni del polotoka z mestoma Meka (rojstno mesto Mohamedovo) in Medína je v turški oblasti.

V Perzijski zaliv se izlivata v Armenskem višavji izvirajoči in Mezopotamsko nižavje oklepajoči sotočnici Evfrat in Tigris, ki se pred ustjem združita v Šattel Arab. Zahodno od Evfrata se razprostira Sirsko-arabska puščava do pogorja Libanon, kjer izvira v Mrtvo morje se izlivajoča reka Jordan. Znatna sta živinoreja in rudarstvo, Sirija pa prideluje mnogo južnega sadja.

V turški oblasti so: Večji del **Armenije** z mestom Erserum (blizu izvira Evfrata); **Mezopotamija** z mestom Bagdad (ob Tigridu); **Sirija** in **Palestina** z mestom Damask in svetimi mesti Jeruzalem, Betlehem in Nazaret.

Mala Azija je visoka planota, obdana z obrobni gorami, med katerimi je najvažnejša na južnem robu Taurus. V Črno morje tekoči Kizil Irmak je jedina večja reka. Med Črnim morjem in Kaspiškim jezerom se razprostira gorovje Kavkaz, ki meji Azijo in Evropo. Prideluje se obilo žita, sadja, vina in bombaža; v Kavkaziji se dobiva veliko petroleja.

Kavkazija z glavnim mestom Tiflis (ob reki Kur) je ruska, a tudi vzhodni del Armenije.

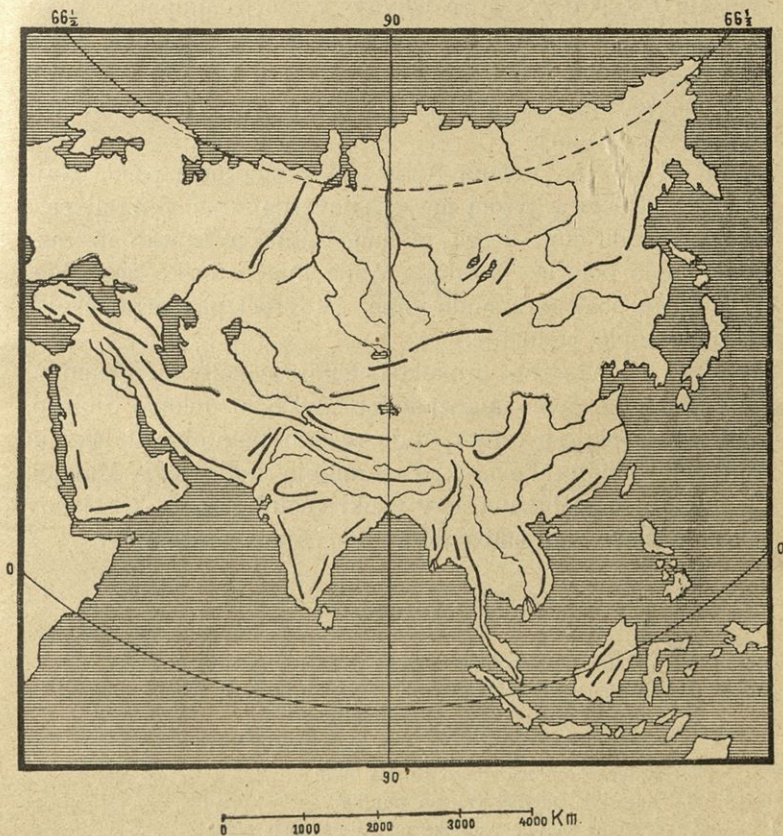
Mala Azija z glavnim mestom Smirna je turška, otok Ciper je v angleški upravi.

Azija kot celota.

Azija je zelo členovita, ker se različni morski deli zelo vánjo zajedajo ter tvorijo mnogo zalivov in polotokov. Tudi je Azija prav bogata otokov, posebno na jugovzhodu, kjer veliko število večjih in manjših otokov tako rekoč služi kot most med Azijo in Avstralijo.

Slika 11.

Zemljevidni obrisek: **Azija**. Merilo 1:100,000.000.

Navpična izobrazba kaže v še večji meri nego v Evropi veliko razliko med višino in nižino. V Aziji nad-

vladuje višavje, katero se nepretrgano razprostira od Egejskega morja do Velikega morja. Proti severu se znižuje višavje v velikansko Sibirsko nižino. Višavje je večinoma obdano z obrobnimi pogorji. V Aziji imamo najvišje gorove na svetu, namreč Himálaja.

Vodovje je zelo razvito. Višavje ima tako ležo, da tekó velike reke na vse strani svetá. Tudi najdemo mnogo celinskih rek, katere se ne izlivajo v morje, ampak v kako jezero ali se pa izgubljajo v pustinji. Poleg tega ima Azija več rek sotočnic, katere imajo svoje povirje blizu skupaj. Sotočnice se združijo pred ustjem ali se pa ne daleč narazen izlivajo v isto morje.

Podnebje. Večina Azije leži v zmernem pasu. Najjužnejši del sega v vroči pas, najsevernejši pa v mrzli pas. Severna nižina ima dolgo in hudo zimo, a kratko in razmerno toplo poletje. Notranja Azija ima celinsko podnebje, to je vroče poletje, a hudo zimo. V vroči pas segajoči del ima jako toplo podnebje.

Prebivalstvo pripada belemu in žoltemu plemenu. Belo pleme zavzema jugozahodno Azijo in deloma Sibirijo, žolto pleme pa vso drugo Azijo razven polotoka Malaka in Zadnjeindiških otokov, kjer stanujejo bolj rjavi Malajci. Gledé vére so prebivalci še v veliki večini pagani, kristjanov je približno 15 milijonov, dosti več pa mohamedancev.

Naloge.

1. V katerih pasovih leži Azija?
2. Kateri preliv spaja Severno Ledeno morje in Veliko morje?
3. Katere azijske otoke reže polutnik?
4. Katere gore so na jugu Sibirske nižine?
5. Katera posestva imajo Rusi v Aziji?
6. Kateri je najvišji vrh na zemlji?
7. Naštejte glavne pridelke na Kitajskem!
8. Katere reke močijo Hindostansko nižino?
9. Katere dežele so na planoti Iran?
10. Katero mesto imajo Angleži na jugu Arabije?
11. Med katerima rekama je Mezopotamsko nižavje?

12. Ob kateri reki je mesto Tiflis?
13. Katere sotočnice poznate v Aziji?
14. Kje prebiva žolto plemo v Aziji?

Važnejše dežele	Površje v μm^2	Prebivalstvo
Ruska Azija	168.000	17,000.000
Kitajsko cesarstvo . . .	117.000	400,000.000
Angleška posestva . . .	43.000	265,000.000
Turška posestva	19.000	17,000.000
Perzija	16.000	8,000.000
Japonsko cesarstvo . . .	3.800	40,000.000

AVSTRALIJA.

Leža.

Avstraliji pripada celinska Avstralija (Nova Holandija), ležeča jugovzhodno od Azije, in Polinezija, obsegajoča otoke v Velikem morji vzhodno in severovzhodno od celine. Malone vsa Avstralija je na južnem poloblu, in le malo otokov leži v severnem zmernem pasu.

Morski zalivi, polotoki in otoki.

Indiško morje obliva celinsko Avstralijo na zahodu ter ne čini znatnih zalivov.

Veliko morje obdaja malo členovito celino na drugih stranéh. Na severnem obrežji se zajeda daleč v suho zemljo Karpentarijski zaliv, kateremu na vzhodu je polotok York, ločen po Torreškem prelivu od velikega otoka Nova Guineja. Na južnoavstralskem obrežji sta Avstralski zatop in Spencerski zaliv; Bassov preliv pa loči otok Tasmanija od celine. Večjim otokom še pripada po Cookovem (izg. Kukovem) prelivu razdeljena Nova Zelandija.

Avstralska celina in trije veliki otoki.

Najvišji je jugovzhodni del Avstralije, kjer so Avstralske Alpe z najvišjim vrhom Koščiusko (nad 2000 m). Severno od Avstralskih Alp so Modre gore. Večina celine pripada višavju; v sredini je nižavje z nekaterimi jezeri, ki se v suhem poletju spremené v močvirje.

Malobrojne avstralske reke niso večje važnosti; mnoge usahnejo, predno dosežejo morje. Jedina večja reka je na jugu Murray z nekaterimi dotoki.

Podnebje je v obče ugodno in zdravo. V dobro močenih krajih uspeva posebno poljedelstvo. Mnogo se prideluje žita, sadja in vina, a tudi bombaža in tobaka. Izmed domačih živalij je največ ovac. Dežela ima obilo premoga, zlata in bakra. Prvotnih prebivalcev je že jako malo.

Celino avstralsko z otokom Tasmanija obsega „Avstralska zadruha“ (konfederacija) pod angleško nadoblastjo. Dežela je le malo obljudena. Najvažnejši je jugovzhodni del, kjer je razmerno še največ prebivalcev. Največja mesta so: Melbourne (izg. Melburn), Sydney (izg. Sídni) in Adelaide (izg. Edeléd).

Tasmanija ima mnogo zemeljskih pridelkov in kopanin.

Nova Zelandija obsega dva večja in več manjših otokov. Zemlja je zelo rodovitna, pridelava se obilo konoplje. Izmed kopanin je največ premoga.

Nova Guineja je v notranjem še malo znana. Otok ima mnogo gozdov in visokih gora.

Prva dva otoka sta last Angležev. Na Novi Guineji imajo Angleži, Nizozemci in Nemci posestva.

Polinezija.

Avstralski otoki, posebno pa večji otoki, so večinoma gorati ter imajo semtertjá višje gore nego celinska Avstralija. Nahajajo se pa tudi otoki, ki se vzpenjajo le malo nad morsko gladino.

Največ posestva imajo Angleži, nadalje Francija, Nemčija, Španija in Nizozemska. V oblasti domačinov so mimo drugih jako važni južno od severnega povratnika ležeči **Sandwiški** (izg. Sendviški) **otoki**, (največji je Hawaii) kjer je po evropskem načinu urejeno kraljestvo.

Avstralija kot celota.

Avstralija leži skoraj popolnoma v Velikem morji, le na zahodni strani se Indiško morje dotika avstralske celine. Polinezija sestoji iz samih otokov, katere tudi skupno imenujemo Oceanija, ker stoji v sredi povodnega ali oceanskega polobla.

Gledé navpične izobrazbe nadvladuje na celinski Avstraliji visoka planota, glavno pogorje je potisnjeno na vzhod. Otoki so po večjem gorati; nekaj iz koral sezidanih otokov se pa le malo metrov vzdiguje nad morsko gladino.

Vodovje je le malo razvito. Večinoma so reke le brežnice, ki se po kratkem teku izlivajo v morje ali se pa v suhem poletju še prej izgube v zemlji. Tudi ustje rek je navadno zadelano s peskom in blatom. V notranjem je več slanih jezer.

Podnebje je večinoma prijetno. V notranjem celinske Avstralije je podnebje neugodno, ker se samo dva letna časa menjata, namreč mokri in suhi letni čas. Zelo ugodno pa je podnebje na otokih.

Prebivalstvo je jako redko ter pripada po veliki večini sem priseljenemu belemu plemenu. Tudi žolto pleme je zastopano po naseljenih Kitajcih, prvotnikov pa je že jako neznatno število. Po veri so naseljenci razven Kitajcev kristjani. Kristjanstvo se tudi širi po otokih med domačini.

Odkritje. Magelhães (izg. Mageljans) je od leta 1519—1522. prvi objadral vso zemljo ter pri tej priliki odkril nekaj avstralskih otokov. Šele v 17. stoletju so odkrili Nizozemci (Holanci) avstralsko celino ter jo nazvali „Nova Holandija“. Po-

zneje je angleški mornar Cook (izg. Kuk) našel mnogo otokov v Velikem morji in Angleži so si prisvojili velik del Avstralije.

Slika 12.

Zemljevidni obrisek: **Avstralija**. Merilo 1:50,000,000.

Naloge.

1. Kateri preliv ločijo avstralsko celino od Nove Guineje, od Tasmanije?
2. Na kateri strani Avstralije so najvišje gore?
3. Katere kovanine se dobivajo v Avstraliji?

4. Katera posestva imajo Angleži v Avstraliji?
5. Kak značaj imajo avstralske reke?
6. Pod katerim vzporednikom so Sandviški otoki?
7. Kateremu plemenu pripada večina Avstralcev?

Važnejše dežele	Površje v μm^2	Prebivalstvo
Angleška posestva . . .	82.000	3,600.000
Sandviški otoki . . .	170	80.000

AMERIKA.

Leža.

Amerika se razprostira na obeh stranéh polutnika do 72° sev. šir. in 56° juž. šir. Najbolj zahodna točka je ob Behringovem prelivu, najbolj vzhodna pa nos Branko v Južni Ameriki.

Morski zalivi, polotoki in otoki.

Veliko morje obliva malo členovito zahodno obrežje Amerike. Tam, kjer sta si Amerika in Azija najbliže, veže Behringov preliv s Severnim Ledenim morjem Behringovo morje, segajoče proti jugu do otokov Aleuti in polotoka Aljaška. Ob 50° sev. šir. je otok Vancouver (izg. Vênkuvr), bolj južno pa polotok Kalifornija meji Kalifornski zaliv (Škrlatno morje). Južneje se Amerika zelo zožuje ter je najožja ob medmorji Panama. Zahodno obrežje južne Amerike je najmenj členovito. Precej oddaljeni od obrežja so ob polutniku otoki Galapagos; Magelhãenov (izg. Mageljanov) preliv je med južnim koncem ameriškim in otočjem. Ognjena zemlja deli Veliko morje od Atlantiškega morja.

Atlantiško morje obliva vzhodno obrežje Amerike. Južna Amerika je malo členovita; tu se nahajajo severovzhodno od Ognjene zemlje Falklandski otoki. Na

severnem obrežji južne Amerike je Karaibsko morje, katero mejijo proti odprtemu morju otoki Veliki Antilji in Mali Antilji. Mimo polotoka Yukatan in otoka Kuba vodi Yukatanski preliv v Mejikanski zaliv, kateremu na vzhodu je polotok Flórida. Zaliv sv. Lavrencija je med polotokoma Novi Brunšvik in Labrador in otokom Nova Fundlandija. Hudsonov (izg. Hæd-snov) preliv na severu Labradorja pelje v Hudsonov zaliv.

Severno Ledeno morje ima mnogo otokov. Davisov preliv in Bafinov zaliv sta na zahodu, Grenlandsko morje pa na vzhodu daleč proti severu segajočega otoka Grenlandija.

Severna Amerika.

Severna Amerika obsega vso deželo od Severnega Ledenege morja na severu do medmorja Tehuantepek Mejikanskemu zalivu na jugu. Od Severnega Ledenege morja in polotoka Aljaška počenši se razprostirajo Kordiljere kot glavno pogorje vzporedno z zahodnim obrežjem proti jugu. Kordiljere so semtertje pretrgane po rekah kakor n. pr. Kolumbija in Kolorado. Pogorju na vzhodu je več planot, katere oklepa Skalno gorovje proti nižavju.

Veliko Severoameriško nižavje ima obilo vodá. V Severno Ledeno morje se izliva v Skalnem gorovji izvirajoča in skozi nekatera jezera tekoča reka Mackenzie (izg. Mekensi). Najimenitniša reka pa je v Mejikanski zaliv tekoča reka Misisipi z velikim dotokom Missouri (izg. Misuri).

Na vzhodu velikega nižavja je gorovje Alleghanies (izg. Elegenis) in severno od tega so velika Kanadska jezera (5), katerih odtok je reka Sv. Lavrencija. Med četrtim in petim jezerom je velikanski slap Niágara. Ob vzhodnem atlantiškem primorju je dobro močena Primorska nižina.

Posamezne dežele.

Grønland pripada evropskemu kraljestvu Danskemu. Poleg danskih naseljencev živé tu malobrojni a dobrosrčni pritlikasti Eskimovci od lova in ribištva.

Angleška Severna Amerika obsega razven Aljaške ves del severno od 48 vzporednika in Kanadskih jezer. Navzlic mrzlemu podnebjju je še precej žita. Največ dobička dajó gozdovi, premog, železo in lov divjih živalij. Največje mesto in važno tržišče je Montreal (izg. Montriol) ob reki Sv. Lavrencija. Glavno mesto je Ottawa; Quebec (izg. Kvibek) ob zalivu Sv. Lavrencija.

Zjedinjene države se razprostirajo južno od angleške Severne Amerike do Mejikanskega zaliva. Podnebjje je razmerno hladnejše kakor v Evropi pod isto širino, zemlja pa je v obče prav rodovitna ter rodi obilo sladkora, riža, bombaža, tobaka in žita. Velikanski gozdovi dajó mnogo lesa. Živinoreja je zelo razširjena. Dežela je bogata raznih kopanin: železa, premoga, zlata, srebra, petroleja i. dr. Obrtnost v različnih strokah je zelo razvita, gledé kupčije pa tekmuje dežela z Velikobritansko.

Zjedinjene države imajo nad 60 milijonov prebivalcev, torej malone polovico vseh Američanov. Prvotnih stanovancev, Indijancev je vedno menj, množi se pa prebivalstvo posebno po izseljencih iz Evrope, in teh je največ Angležev in Nemcev. Po veri so večinoma protestantje, katoličanov je približno 4 milijone.

Glavno a ne največje mesto je Washington (izg. Vošingtn). Ob atlantiškem obrežji so: Novi York (nad 2 milj. prebivalcev), Philadelphia, Novi Orleans (ob ustji Misisipijevem). Chicago (izg. Čikâgo) ob kanadskem jezeru Michigan (izg. Mišigên) ima nad 1¹/₄ milijona prebivalcev in je prvo tržišče za žito. Ob Velikem morji je San Francisco največje mesto. Dežela ima še več mest z nad 100.000 prebivalci.

Mejiko je rodovitna a še slabo obdelana dežela, katera ima mnogo raznovrstnega lesa, srebra in zlata. Glavno mesto je Mejiko; Kveretaro († cesar Maksimilijan I. 1867).

Srednja Amerika.

Srednja Amerika obsega deželo med zalivoma Tehuantepek in Panama in „Zahodno Indijo“, (to so namreč otoki vzhodno od celine). Dežela je gorata ter ima mnogo ognjenikov. Vsled male širine nima večjih rek. Izmed jezer je največje Nikaragua, ki se odteka v Karaibsko morje. Vsa dežela leži v vročem pasu.

Na celini je petero republik: **Guatemala, San Salvador, Honduras, Nikaragua** in **Costarica**. Najiminitnejši pridelki so: Kava, kakao, tobak, indigo, raznovrsten les i. dr. Posebno v Guatemali se goji mala živalica košeniljka, katera daje izvrstno barvilo.

Zahodna Indija.

V Zahodni Indiji so Bahamski otoki angleški. Različnim evropskim državam pripadajo Mali Antilji in Veliki Antilji, izmed katerih sta Kuba in Puerto Rico španska, Jamaika je pa angleška last. Haiti ima dve nezavisni republiki. Zahodna Indija ima blizu tiste pridelke kakor celinska Srednja Amerika.

Južna Amerika.

Južna Amerika se razprostira južno od zaliva Panamá ter je podobna gledé neznatne členovitosti Afriki. Andi se vlečejo ob zahodnem obrežji od Panama nepretrgoma do južnega konca ter oklepajo južno blizu od 15° južne širine planoto jezera Titikaka. V Andih so največje višine ameriške z najvišjim vrhom Akonkagua (7000 m). Vzhodni del zavzema nižje in od And ločeno gorovje in sicer: Gorovje

Venezuelsko (na severu), Gorovje Gujansko in Brazilijansko. Med Andi in posamičnim gorovjem na vzhodu se razprostira velikansko nižavje, katero nadkriljuje gorovje gledé površja.

Južna Amerika je dobro močena. Magdalenska reka se izliva v Karaibsko morje, Orinoko pa v odprto Atlantiško morje. Največja reka na zemlji je Maranon ali Amazonski veletok, kateri sprejemlje mnogo velikih dotokov ter se vali pod polutnikom v morje. La Plata se imenuje ustje združenih rek Paraguay, Parana in Uruguay.

Posamezne dežele.

Severno od polutnika so države:

Kolumbija (glavno mesto Bogota); **Venezuela** (glavno mesto Caracas); **Gujana**, katera je v lasti Angležev, Nizozemcev in Francozov. V teh deželah se pridela mnogo kolonialnega blaga (bombaža, sladkora, kave i. dr.).

V gorkem pasu so še:

Ecuadór (glavno mesto Quito, izg. Kito) z najboljšim kineškim lubjem.

Perú (glavno mesto Lima), kjer se dobiva mnogo kineškega lubja in srebra.

Bolivija (glavno mesto La Pas) ima tiste pridelke kakor Peru.

Brazilija, katera še večinoma v gorkem pasu leži, je približno dvanajstkrat toliko kakor Avstro-Ogrska a ima samo 13 milijonov prebivalcev. Glavno mesto je Rio de Janeiro (izg. Žanêro) blizu južnega povratnika. Dežela ima največ kave in demantov na svetu.

V južnem zmernem pasu so:

Chile (izg. Čile), glavno mesto Santiago. Dežela ima mnogo bakra in srebra.

Argentina (glavno mesto Buenos Aires) ima največ dobička od živinoreje.

Uruguay (glavno mesto Montevideo ob La Plati) in **Paraguay** (glavno mesto Asuncion), med rekama Paraguay in Parana, pečata se največ z živinorejo.

Puščobna Patagonija in otočje Ognjena zemlja pripadata v zahodnem delu Čilski, v vzhodnem delu pa Argentini. Falklandski otoki so angleški.

Amerika kot celota.

Amerika je podobna jako velikemu otoku, ker je od vseh strani obdana z morjem. Posebno ob severnem in vzhodnem obrežju je Amerika zelo členovita, ker se morje zajeda daleč v celino in ker najdemo tu največ otokov. Menj členovito je zahodno obrežje. Vsa Amerika se razprostira na zahodni polobli.

Gledé navpične izobrazbe je v Ameriki višavje in nižavje precej enakomerno razdeljeno. Glavno pogorje je potisnjeno na zahodno obrežje ter se z malimi izjemami vleče od severnega obrežja do skrajnega juga. V sredini zemljine je razprostrto nižavje, na vzhodu se vzpenjajo nižja gorovja. Ta razdelitev velja tudi za Srednjo Ameriko; nižavje je zalito po morji, otoki pa molé kakor posamezna gorovja nad morsko gladino.

Vodovje je v Ameriki med vsemi zemljinami najbolj razvito. Tu je največ jezer in rek, a tudi največje reke se nahajajo v Ameriki. Ker so tla nagnjena proti vzhodu, razvijajo se tudi reke najbolj v tej smeri. V Veliko morje teče le malo večinoma neznatnih rek, ker je pogorje preblizu zahodnemu obrežju.

Podnebje je pri velikem raztegu od severa do juga kaj različno. Razven južnega mrzlega pasa je Amerika deležna vseh drugih podnebnih pasov. Kakor v Evropi in Aziji je tudi v Ameriki zahodno obrežje toplejše od vzhodnega obrežja, in sicer posebno vsled vpliva toplega morskega toka in toplih vetrov na zahodnem obrežju. V obče je v Ameriki

Slika 13.

0 1000 2000 3000 4000 Km.

Zemljevidni obrisek: **Amerika.** Merilo 1:100,000.000
Zemljepis I.

podnebje hladnejše nego v Afriki in Evropi pod isto zemljepisno širino.

Prebivalstvo pripada večinoma belemu plemenu, katero je razširjeno po vsi zemljini in se močno širi po izseljencih iz Evrope. Prvotnikov ali „Indijancev“ je približno samo še 10% vsega prebivalstva. Zamorci iz Afrike, sèm kot sužniki pripeljani, stanujejo med drugimi prebivalci v vročem pasu. Suženstvo je sedaj odpravljeno. Izseljencem se prištevajo tudi Kitajci, kateri prihajajo kot delavci posebno v zahodne dežele. Razven tega je še veliko število mešancev različnih plemen. Po veri je malone vse prebivalstvo krščansko. V Severni Ameriki (razven Mejike) nadvladujejo Germani (posebno Angleži in Nemci) in protestantska vera; po vsi drugi Ameriki pa nadkričujejo Romani (posebno Španci, Portugalci in Lahii) in katoličanstvo.

Odkritje. Krištof Kolumb je leta 1492. odkril nekaj ameriških otokov. Potoval je še trikrat v Ameriko ter odkril dele Srednje- in Južne Amerike. Nekaj pozneje je prisvojil Kortéz Španiji Mejiko, Pizarro pa Peru. Portugalci so zaseli deloma Južno Ameriko, kasneje pa Angleži velik del Severne Amerike.

Naloge.

1. Po katerih pasovih se razprostira Amerika?
2. Kateri so najjužnejši otoki v Ameriki?
3. Kje je slap Niagara?
4. Kako se zovejo prvotniki na Groenlandiji?
5. Katero je največje mesto v angleški Severni Ameriki?
6. Kake pridelke imajo Zjedinjene države?
7. Katero je največje mesto Zjedinjenih držav ob zahodnem obrežji?
8. Katere evropske države se lasté Velikih Antiljev?
9. Kje je najvišji vrh v Ameriki?
10. Kje je največja reka na zemlji?
11. Ob katerem vzporedniku je Rio de Janeiro?
12. Katere dežele so v južnem zmernem pasu Amerike?
13. Na kateri strani Amerike so tla najvišja?
14. V katerem delu Amerike stanujejo zamorci?

Važnejše dežele	Površje v μm^2	Prebivalstvo
Zjedinjene države	92.000	60,000.000
Angleška posestva	92.000	6,000.000
Brazilija	83.000	13,000.000
Argentina	28.400	3,000.000
Mejiko	19.500	11,000.000
Peru	10.500	2,600.000
Chile	7.500	2.500.000

Velikost morij in zemljin in število prebivalcev po zemljinah.

1. Velikost posameznih morij.

Posamezna morja	Površje v μm^2	Koliko odstotkov vesoljnega morja
Veliko morje	1,760.000	47
Atlantiško morje	885.000	24
Indiško morje	740.000	20
Južno Ledeno morje	200.000	5
Severno Ledeno morje	150.000	4

2. Velikost zemljin.

Zemljine	Površje v μm^2	Koliko odstotkov suhe zemlje
Azija	446.000	33
Amerika	417.000	30
Afrika	313.000	23
Evropa	99.000	8
Avstralija	90.000	6

3. Število prebivalcev v posameznih zemljinah.

Zemljine	Število prebivalcev	Koliko odstotkov vsega človeškega rodü
Azija	850,000.000	57·1
Evropa	380,000.000	25·6
Afrika	127,000.000	8·6
Amerika	125,000.000	8·4
Avstralija	5,000.000	0·3

4. Velikostno razmerje med morji in zemljini.

Posamezna morja	Koliko odstotkov zemeljskega površja	Zemljine	Koliko odstotkov zemeljskega površja
Veliko morje	34	Azija	9
Atlantiško morje	18	Amerika	8
Indiško morje	14	Afrika	6
Južno Ledeno morje	4	Evropa	2
Severno Ledeno morje	3	Avstralija	2
Vesoljno morje	73	Vsa suha zemlja	27

NARODNA IN UNIVERZITETNA
KNJIŽNICA

00000511998

